

Sayı : 5

Yıl : 1989

MARMARA ÜNİVERSİTESİ FEN - EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TÜRK LÜK ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

İstanbul - 1990

AZERİ EDEBİYATINDA NAMIK KEMAL

Tanınması, eserlerinin neşri ve sahnelenmesi, tesirleri

YAVUZ AKPINAR *

Namik Kemal, düşünceleri, idealleri ve mücadeleleriyle Türk toplumunu kendi çağından başlayarak güçlü bir şekilde tesiri altına almış; nesilleri peşinden sürüklemiş, onlara günümüze kadar yol göstermiş, örnek olmuştur.

Çeşitli türlerde eserler vermiş olmasına rağmen o, her şeyden önce «vatan ve hürriyet» mücahidi olarak gönüllerde yer tutmuştur. Onun ilk akla gelen özelliği bu tarafıdır. Şairliği, yazarlığı daha arka planda kalır.

Hürriyet XIX. asrın en büyüleyici, en çekici kavramlarından; toplumları peşinde sürükleyen, ezilen insanlara ümit ve mücadele gücü veren sihirli bir gücü vardı.

Kemal, eserleri, mücadelesi ile «vatan ve hürriyet fedaisi», «hürriyet kahramanı» ünvanlarıyla bu kavramı, bu yüce ideali kendi şahsıyla birleştirme gibiydi. Millet, Namık Kemal'i kahramanlaştırmış, millî ideallerin ayrılmaz bir parçası hâline getirmişti. O artık bütün devirlerde hürriyet taraftarlarına en ümitsiz anlarında bile yol gösterecekti.

«Dönersem kahpeyim millet yolunda bir azimetten!» diyen erkek sesi, gür haykırışı, bütün inandırıcılığını, tesirini samimiyetinden alıyordu. Namık Kemal'in şiirine güç veren, insanların gönlünde taht kurmasını sağlayan onun sözlerindeki bu katıksız samimiyettir. Bu samimiyet Kemal'in kararlı mücadelele-

* Yrd. Doç. Dr. Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi.

riyle bir kat daha değer kazanıyor, daha büyüleyici ve inandırıcı oluyordu.

Belirtmeğe çalıştığımız bu taraflarıyla Namık Kemal yalnız Türkiye'de değil, diğer Türk ve İslâm ülkelerinde de etkili olmuştur. Onun Türkiye dışındaki Türkler üzerinde ne gibi tesirleri olduğu, İran hürriyet mücadelelerinde düşünceleriyle oynadığı rol, henüz gereği gibi incelenip açığa çıkartılmamıştır.

Bu makalemizde, Namık Kemal'in Azerbaycan'da tanınmasını, eserlerinin neşrini ve tesirlerini tesbit edip açıklamaya çalışacağız. Konunun kendine özgü özelliği dolayısıyla de Kemal'in Kazan, Batı Türkistan ve İran'daki tesirlerinden de kısaca söz edilecektir.

Namık Kemal'in Azerbaycan'daki tesirlerini incelemeden önce XIX. asrın sonlarında ve XX. asrın başlarındaki Çarlık Rusyasının umumî durumunu ana hatlarıyla hatırlamak, Kafkasya ve Azerbaycan'ın Rus istilası altındaki yaşayışını kısaca gözden geçirmek gereklidir.

XIX. asrın sonlarında Avrupa'da insan hakları gelişir, siyasi rejimler daha demokrat bir görünüm kazanırken, Rusya dünya'daki en katı despotizmi temsil eden ülkeler arasındaydı. Devletin halkla ilişkileri son derecede kötü ve insanlık dışıydı. Askerî bir devlet görünümündeki Rusya'da özellikle köylülerin hayatı içler acısıydı.

Kafkasya ve Azerbaycan'da hayat, 1828'de tamamlanmış istilâdan sonra yavaş yavaş değiştirilmişti. Rus köylüsüne göre çok daha iyi durumda olan Kafkasya-Azerbaycan müslümanları, Rus istilâsından sonra sahibi oldukları topraklar üzerindeki mülkiyet haklarını büyük ölçüde kaybetmişler «toprak kölesi» durumuna sokularak Rus müjikleriyle aynı seviyeye indirilmişlerdi. Ruslar eliyle yeni bir feodal düzen kurulmuştu.

Rus istilâsına ve sömürgeciliğine karşı yürütülen mücadeleler kesik kesik devam etse de netice alınamıyordu. Yine de 1835-1859 yılları arasındaki Şeyn Şamil harekâtı gibi büyük millî ayaklanmalar, Azerbaycan'da sık sık patlak veren isyanlar, istiklâl ve hürriyet ümidini yaşatmağa devam ediyordu.

Avrupa'dan gelen hürriyetçi ve demokrat fikirler Rusya'yı da sarsmağa başlamıştı. Nihayet 1905 yılında gerçekleştirilen ihtilâ-

lin doğurduğu serbestlik havası, ümitleri yeşertmeğe başladı. Rusya'da yaşayan Türkler-Müslümanlar arasında uzun zamandan beri gizli gizli oluşmağa başlamış bulunan fikirler açığa çıktı. Fikri, edebî, ictimâî ve siyasi faaliyetler büyük bir hızla gelişme gösterdi.

En önemli gelişmeler matbuat hayatında görüldü. 1905 yılına kadar bu ülkedeki Türkler ancak birkaç önemli gazete, dergi çıkartabilmişlerdi. Konumuzla yakından ilgili olduklarından, belli başlılarını kronolojik bir sırayla vermeği yararlı buluyoruz: *Ekinçi* (Bakû, 1875-1877), *Ziya* (Tiflis, 1879-1880), *Keşkül* (Tiflis, 1879-1885), *Ziya-yı Kafkasiyye* (Tiflis, 1880-1884), *Kaspi* (Rusça, Bakû, 1881-1919), *Tonguç* (Bahçesaray, 1881), *Tercüman* (Bahçesaray, 1883-1918), *Mir'at* (Petersburg, 1902-1903), *Şark-i Rus* (Tiflis, 1903-1905), *Hayat* (Bakû, 1905-1906), *İrşad* (Bakû, 1905-1908), *Kazan Muhbiri* (Kazan 1905-1910), *Fikir* (Uralsk 1905-?), *Yıldız* (Kazan, 1906-1918), *Ülfet* (Petersburg, 1905-1907), *Debistan* (Bakû, 1906-1908), *Molla Nasreddin* (Tiflis, 1906-1917), *Burhan-ı terakki* (Astarhan, 1906-1910), *Vakit* (Kazan, 1908-1918)¹.

En önemlilerini yazmağa çalıştığımız bu gibi yayın organlarını kısa zamanda yenileri takib etti. Türk aydınları düşüncelerini daha açık bir şekilde anlatmak, kitlelere ulaştırmak imkânına kavuştular. Siyasi, ictimâî, dinî meselelerle ilgilendiler, teşkilatlandılar. Maarif meselelerine özellikle ağırlık verdiler. Yeni okullar açtılar, buralarda «usul-i cedid» adı verilen yeni metodlarla öğretimi yaygınlaştırdılar. Siyasi hayata doğrudan doğruya katıldılar. 1905'te I. Rusya Müslümanları Kongresi'ni, 1906'da ikincisini ve yine aynı yılda 3. sünü gerçekleştirdiler². 1906'dan itibaren 1917'ye kadar Rus meclisine temsilciler gönderdiler; siyasetle aktif olarak ilgilendiler.

1 Biz bu listeyi daha çok Nazım Ahundof'un *Azerbaycan'da dövr-i matbuat* (Bakû, 1965), Nadir Devlet'in *Rusya Türklerinin millî mücadele tarihi, 1905-1917* (Ankara, 1985, s. 171-223), R. R. Arat'ın «*Matbuat*» (maddesi), *İA*, VIII. c., (s. 380-381) gibi eserlerine dayanarak çıkardık. Parantez içinde süreli yayınların çıktıkları tarihler gösterilmiştir. Bunlar ve daha başka bu gibi yayınlar Türkiye ile Rusya yönetimindeki Türklerin kültürel ilişkilerini tesbit etmede birinci kaynakları teşkil ederler.

2 Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin millî mücadele tarihi 1905-1917*, Ankara, 1985. Bu eserde düzenlenen kongreler ve alınan kararlarla alakalı geniş bilgiler bulunmaktadır.

1905'den sonraki serbestlik ortamında basılan kitaplar, neşredilen süreli yayınlardan sonra Kırım, Kazan, Kafkasya, Azerbaycan gibi Türk yörelerindeki fikir hayatının gelişmesi, buna tesir eden medenî merkezler daha açık bir şekilde ortaya çıkmıştır.

Bütün bu bölgelerde, XIX. asrın sonu ve XX. asrın başlarında Türkiye'nin büyük tesiri vardı. Kazan bölgesi ayrıca Batı Türkistan (Buhara, Semerkant), Kafkasya medreseleriyle sıkı ilişkiler içindeydi. Aynı şekilde Azerbaycan, İran ve Irak muhitleriyle bağlarını koparmamıştı.

Rus yönetimindeki müslümanların büyük bir çoğunluğunun İstanbul üzerinden Hacca gitmeği bir gelenek hâline getirmiş olduklarını da bilmekteyiz.

Bu gibi durumlar Rusya'daki Türklerin-Müslümanların Türkiye ile alâkalarını sürekli kılmış; Türkiye'nin kültürel, dinî tesirlerini daha uzun ömürlü ve kalıcı hâle getirmiştir. Aynı şekilde Hacca giden topluluklar, mukaddes topraklarda boy atan düşünceleri, dinî temayülleri —bu arada Arap müslümanlarının en geniş manada; tesirlerini— dönüştürme ülkelerine belirli nisbette taşımışlardır. Hacı kabilelerine Türkiye'de özel bir ilginin gösterildiğini ve yine bu kabilelerin ülkelerine dönerken birçok dinî ve edebî eserleri beraberlerinde götürdüklerini de gözden uzak tutmamalıyız. İstanbul'da matbaacılığın, Rusya'daki müslümanlardan daha önce gelişmesi, bu şehirde basılan kitaplara olan ilgiyi artırmıştır. Nitekim bu yola bazı eserlerin başta *Muhammediyye*, *Mevlid* olmak üzere Rusya'nın Kuzey doğusunda yaşayan Türkler arasında yayıldığını biliyoruz³. Aynı şekilde modernleştirilmiş Osmanlı mekteplerindeki yeni öğretim metodu da başta Gaspıralı olmak üzere bir çok aydını etkilemiş böylece «Usul-i Cedîd» mekteplerindeki öğretim Türkiye ile bağları kuvvetlendirmiştir. Bir yandan da bu mekteplerde Türkiye'de basılmış bazı ders kitaplarının okutulması, fikrî ve edebî yakınlaşmayı sağlamıştır⁴.

3 Ahmet Temir, «Kuzey Türk Edebiyatı», *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara, 1976, s. 505-521.

4 Mehmet Saray, *Türk Dünyasında Eğitim Reformu ve Gaspıralı İsmail Bey*, Ankara, 1987.

Böylece İslâm ülkeleri arasındaki fikrî gelişmelerin bağı hiç kopmamış Türkiye «Halife»nin memleketi olması bakımından da Rus teb'ası Türklerin-Müslümanların üzerinde her zaman manevî nüfuzunu korumuş, ayrıca İstanbul onlara kendi dillerinde hitab eden medenî bir merkez olma özelliğini 1920'lere kadar sürdürmüştür.

Çarlık idaresi altında yaşayan Türkler üzerinde tesirleri olan bir diğer merkez hiç şüphesiz ki Rusya'nın kendisidir. Bu ülkenin tesirlerini de Rus tesiri ve Batı Avrupa düşüncesinin tesirleri olarak ikiye ayırmak gerekir. Özellikle Almanların Rus yenileşme ve ilim hareketleri tarihindeki rolü göz önünde tutulmalıdır. XIX. asırdaki bazı Türk aydınları —çok az sayıda olsalar da— Almanca, Fransızca gibi dilleri de Rusça'nın yanında öğrenerek doğrudan doğruya Batı Avrupa edebiyatını ve düşüncesini tanıma imkânı bulmuşlardır. Hatta bu dillerle eserler yazan kimseler de olmuştur. Buna rağmen aydınların büyük bir kesimini doğrudan doğruya Rus düşüncesinin, edebiyatının etkilediğini belirtmek gerekir. O dönemde Rusça'ya çevrilmiş Batı dünyasına ait eserlerin de bir hayli olduğunu ayrıca belirtmeliyiz. XX. asırda Batı düşüncesinin, edebiyatının tesirleri süratle artmıştır.

Özellikle medrese menşeli aydınlar arasında daha çok Arapça ve ikinci derecede Farsça vâsıtasıyla Mısır, Hindistan (Pakistan) tesirlerini de unutmamak gerekir.

Bütün bu muhitlerin hepsinde büyük tesirleri olan Cemaleddin Efgani'yi hatırlamak bile XX. asrın başlarındaki Türk yurtlarının, İslâm ülkelerinin birbirleriyle sıkı ilişkilerinin hudutlarını, mahiyetini anlamamıza yardımcı olabilir.

XIX. asrın sonları, XX. asrın başlarında Kafkasya, Azerbaycan ve diğer Türk yurtlarındaki fikir, din ve edebiyat hayatı hakkında, çalışmamızın mahiyeti icabı zarurî gördüğümüz bu girişten sonra artık Namık Kemal'in Azerbaycan'da tanınması ve tesirleri konusuna geçebiliriz.

**

Çok az sayıda olsalar da bazı Azerbaycanlı aydınların Namık Kemal'i hiç olmazsa 1870'ten itibaren, özellikle 1873'teki *Vatan*

Yahut Silistre'nin kopardığı fırtına sebebiyle tanınmış olduklarını, hakkında birşeyler duyduklarını tahmin edebiliriz. Azerbaycan'la Türkiye arasındaki yakın alâkalar bu şekilde düşünmemize imkân veriyor. Kesin bir hükme varmak için o dönemde yazılmış hatırat tarzı eserler, seyahatnameler ve bilhassa 1870-1875 yılları arasında —diğer Türk bölgeleri bir tarafa— hiç olmazsa Kafkasya'da neşredilen Rusça gazeteler de taranmalıdır. Bu gazeteler arasında en önemlileri; *Bakinskije listok* (1871-1872), *Bakinskije izvestiya* (1876-1887), *Kaspiy* (1881-1919) vs. dir. Ne yazık ki bu gibi Rusça yayınları tarama imkânımız olmadı.

1875-1877 yılları arasında yayınlanan Rusya'daki Türklerin çıkarmış oldukları ilk Türkçe gazete *Ekinçi*'de *Namık Kemal*'le alâkalı herhangi bir habere rastlanmamıştır.

Rusça bilen bazı aydınların *Vatan Yahut Silistre* piyesinin ilk temsilinde İstanbul'da cereyan eden hadiseler, *Namık Kemal* ve arkadaşlarının sürgünü, bu oyunun Rusça'ya çevrilmesi ve yazarı hakkında çeşitli vesilelerle Rusya'da neşredilen bazı yazılar sebebiyle⁵ bu «vatan kahramanı»nın adını duymuş, kendisi hakkında birşeyler öğrenmiş olmaları da ihtimal dahilindedir.

Neşir yıllarını daha önce belirttiğimiz, Kafkasya muhitinde 1879-1891 yılları arasında yayınlanmakta olan *Ziya*, *Ziya-yı Kafgaziyye*, *Keşkül* gibi süreli yayınlar da tarafımızdan tamamen taranmış *Namık Kemal*'le alâkalı bilgilere tesadüf edilmemiştir. Esasen o dönemlerdeki katı Rus sansürü sebebiyle *Namık Kemal* gibi İslâmcı ve vatansever bir mücadele adamı hakkında Kafkasya, Azerbaycan yörelerinde yazı, haber çıkması pek mümkün değildi.

Bu durumda Azerbaycan'da *Namık Kemal*'in tanınması ve tesirleri hakkında ilk bilgileri veren Ahışha Türklerinden, Tiflis'te uzun yıllar gazetecilik yapmış olan Ömer Faik Numanzade (1872-1938) dir. Bu yazar *Hatirelerim* adlı eserinde 1882'de tahsil için İstanbul'a geldiğini, bir yıl kadar Fatih medresesinde okuduğunu sonra 1883-1891 yılları arasında Darüşşafaka'da tahsiline devam ettiğini söyler. İstanbul'daki mektep hayatını anlatırken «... *Mektebde gazete ve mecmüenin, teze edebiyatın üzünü görmezdik. Hef-*

5 Abdülkadir İnan, «Rus matbuatında *Namık Kemal* ve eserleri» (makale), *Namık Kemal Hakkında*, Ankara, 1942 (DTCF Neşriyatı), s. 297-301.

tede bir defe mektebden dışarı çıhdığı(mız) vaht ele geçen marağlı edebiyatı hesret ve teeccüble ohurdug. Meşhur ingilabçı ve edib Namık Kemal Bey'in çap edilmeyen (basılmamış) eserlerini, hususiyle sultana garşı yazdığı hecv ve söyüşlerini tapıp mektebe getirir, gizgli suretde ezberleyirdik. Ediblerden en çoh Kemal'in hecv ve tengidleri hoşumuza gedir, bunlar telebe dillerinde destan olurdu. Bu sıralarda yeni edebiyat ile eski edebiyat mübahise ve vuruşmalarını birinci müdafie eden Mahmud Ekrem, Abdulhak Hâmid, Fikret ve başğaları ile eskilik terefıdarı Müallim Naci, Hacı İbrahim(in) yazılarını da marağla ta'kib edirdik.»⁶

Numanzade ayrıca Darüşşafaka'da elle yazılarak çıkartılan (herhalde bir duvar gazetesi ?) gazetede de Namık Kemal'in yolunda, tesiri altında şiirler yazıldığından da söz etmektedir.

Yine aynı yazar 1894'te Azerbaycan'ın kuzeyinde bulunan Şeki şehrinde «Maarif Cemiyeti» tarafından bütün Kafkasya muhitinde ilk olarak açılan «Usul-i cedid» mektepten ve kendisinin de burada hocalık edişinden bahsederken sözü ders kitaplarına getirir : «... Hükûmete verilen programda tarih dersi yoh idi. Buna göre de İstanbul'dan getirilen kitablار mektebde gizli ohudulurdu. Ehtiyat için bu kitablارın cildleri cırılır (kapakları yırtılıyor), Bağçasaray'da çap olunmuş kitablارın cildleri içine goyulurdu.»⁸ Bu söylenilenler Azerbaycan'ın sıkı ilişkiler içinde olduğu muhitleri göstermesi bakımından da önemlidir.

Namık Kemal'le alâkalı bilgilere rastladığımız ikinci bir hatırat *Eziz Şerif*'e aittir. 1905'ten sonraki kuşağa mensup olan ve özellikle *Keçmiş günlerden*⁹ adlı günü gününe yazılmış notlardan ibaret hatıratında Azerbaycan aydınlarının dünyasına ışık tutan; onların görüşlerinin, zevklerinin kaynaklarını ve mahiyetini açıklayan *Eziz Şerif* (1895-1983) bu kuşağın Türkiye ile alâkaların

6 Ö. F. Numanzade, *Hatirelerim*. Neşreden : Şamil Gurbanof, Bakû, 1985, s. 29-31.

7 Ö. F. Numanzade, a.g.e., s. 30.

8 Ö. F. Numanzade, a.g.e., s. 44.

9 *Eziz Şerif*'in hatıraları iki ayrı nüsha hâlinde neşredilmişlerdir; dolaşısıyla bazı farklılıklar gösterirler a) *Keçmiş günlerden*, Bakû, 1977, 300 s. b) *Keçmiş günlerden*, Birinci kitap; Atam ve men. Bakû, 1983, 612 s. Notlarda baskı tarihleri verilerek kullanılmışlardır.

dan da sözeder. Babasının okuduğu kitapları anlatırken «... *Bunu da deyim ki atamın ecnebi edebiyatdan büsbütün bi-heber olduğunu demek düz olmaz. Onun kitapları arasında Avrupa ediblerinin Türkçe'ye ve Farsça'ya çevrilmiş bir sıra eserlerle beraber, Rus dilinde çap edilmiş bir néçe kitab... galmışdı*»¹⁰.

27 Ağustos 1913 tarihli notlarında da «*Ahşam Türk yazıcısı Namık Kemal'in «Yuhu» eserini ohumağa başladım. Hoşuma geldi. Atama da ohudum. Saat dogguzda gurtardım.*»¹¹

Eylül-Ekim 1913 arasına ait notlarında Tiflis'te seyrettiği tiyatro oyunlarından söz ederken «*Gürcü zadegân teatrında Kerimof, Hakkı, Veli, Kirmanşahlı ve başgalarının iştiraki ile Namık Kemal'in sehneye goyulmuş üç eserine : Zavallı Çocug, Vetan, ve Akif Bey tamaşasına bahmışam.*»¹²

Eziz Şerif bu aylara ait günlük notlarını kaybettiği için, hatıratını neşre verirken aklında kalanları kısaca özetlemekle yetinmiştir. Belki de söz konusu günlere ait defterleri kaybolmasa idi, seyrettiği bu oyunlar hakkında tenkidlerine, intibalarına tesadüf edebilirdik.

Aynı yazar, meşhur şair Hüseyin Cavid (1882-1944)le alâkalı notlarında da Namık Kemal'den söz eder. 3 Mart 1913 tarihli günlük kaydında «*Ahşam Hüseyin gelmişdi. Edebiyyatdan söhbet başlandı. O, Türk yazıcıları Namık Kemal, Ahmed Hikmet, Abdülhak Hamid ve başgalarından mene negledirdi. Hüseyin hamıdan artıg Hamid'i sevirdi.*»¹³

Eziz Şerif'in bu notlarında Namık Kemal'in tiyatro eserlerinin 1912-1914 yılları arasında Tiflis'te oynanmaları hakkında da bilgileri vardır.

1912/13 tiyatro mevsiminde Tiflis'te oynanan eserler sayılırken, bunların arasında, (1912'nin Ağustos'undan 1913'ün Mart'ına kadar) *Zavallı Çocug, Gâve-yi Ahenger* (Ş. Sami), gibi eserler de zikredilir¹⁴. Bir başka yerde de : «*Gündeliyimdeki géydlerden Tif-*

10 Eziz Şerif, a.g.e., 1983, s. 163.

11 Eziz Şerif, a.g.e., 1983, s. 200.

12 Eziz Şerif, a.g.e., 1983, s. 203.

13 Eziz Şerif, a.g.e., 1977, s. 94-95.

14 Eziz Şerif, a.g.e., 1977, s. 159.

lis teatrının 1913/14. il mövsümünün Namık Kemal Bey'in dalbadal verilmiş üç eseri ile başladığı me'lum olur : Sentyabr'ın 19'unda Auditoriya (Tiflis'te bir sahne) da Hebib Köçerlinski ve İsmail Heggî'nin iştirakı ile Zavallı Çocuk, Sentbar'ın 27'sinde Gürcü teatrında Kirmanşahski ve Heggî'nin iştirakı ile Vetən ve Oktyabr'ın 4'ünde Kirmanşahlı ve Veli'nin iştirakı ile Akif Bey tamaşaya goyulmuşdu. Bu tamaşalar hakkında gündeliyimde müfessel me'lumât yohdur. Nedense müfessel gündeliklerimde August'un 28'inden Oktyabr'ın 29'una geder iki ay müddetinde bir boşlug emele gelmişdir (ortaya çıkmıştır) ve bu iki ay hakkında heçbir me'lumat galmamıştır.»¹⁵

Biri 1905'ten önceki döneme, diğeri de 1905'ten sonrakine ait iki hatıratteki kayıtları böylece verdikten sonra Namık Kemal'in Kazan muhitinde tanınması ve eserlerinin neşrine geçebiliriz.

Nitekim Namık Kemal'in tesirleri daha 1900 yılından önce Kazan Tatarları arasında görülmeğe başlamıştı : Tatar tiyatro yazarı Gali Asger Kemal, Namık Kemal'in *Zavallı Çocuk*'unun taşbasma bir nüshasını elde etmiş, tekrar tekrar okuyup Osmanlı Türkçesi'ne iyice nüfuz ettikten sonra bu eserin tesiriyle 1898'de *Behitsiz igit* adlı bir dram yazmıştır. Ayrıca *Zavallı Çocuk*'u da 1900'de *Kızganıç bala* ismiyle Kazan Türkçesi'ne aktarır. Daha sonra da *Üç bedbehit* adlı dramını yazar. Yazar her üç eseri de bastırmıştır. *Gali Asger Kemal*, daha sonra da (1900'den sonra) *Vatan Yahud Silistre*'yi *Vatan* adıyla, *Abdülhak Hamid*'in *Duhter-i Hindu*'sunu *Hindli Kız* adıyla Kazan Türkçesi'ne adapte edip yayınlamıştır¹⁶.

Ziya Nasrî adlı biri de Kemal'in *Rüya*'sının tesiri ile *Rüya-Düş* adlı bir eser yazıp 1907'de Kazan'da bastırmıştır¹⁷.

15 Eziz Şerif, a.g.e., 1977, s. 163.

16 Gabdurahman Sagdi, *Tatar edebiyatı tarihi*, Kazan, 1926, s. 165-173. Elimizdeki matbu nüsha değil, daktilo edilmiş bir nüshadır. Bunun için bölüm başlığını da vermemiz uygun olur : «Matur edebiyatı devamı, Tatarçılık hareketi hem Gali Asger Kemal dramaları». Ve ayrıca şu eser : İbrahim Nurullin, *XX. yöz başı Tatar edebiyatı*. Kazan, 1966, s. 88-127.

17 *Seyfettin Özege bağış kitapları kataloğu*. Hazırlayanlar : A. Bayram, S. Çögenli, Erzurum, 1980, Katalog no : 11838.

Elbette ki, Namık Kemal'in Kazan, Kırım çevrelerine tesirlerini bu bir kaç satırlık bilgi ile açıklamak imkânsızdır. Bunu tesbit etmek için özel bir araştırma yapmak, en azından bu yörelerde çıkmış olan süreli yayınları —bunların en önemlilerinin adları ve neşir yılları yukarıda bildirilmişti— taramak lâzımdır. Hiç olmazsa *Tercüman*, *Kazan Muhbiri*, *Vakit* taranılmalıdır¹⁸.

İleride de bahsettiğimiz gibi 1905 Rus ihtilâlinden sonra basının hafiflemesiyle Rus idaresi altındaki Türklerin yayın hayatında büyük bir canlılık görüldü. Basılan eserlerle fikir akımları, edebî anlayışlar ortaya çıktı. Kırım, Kazan, Kafkasya (Azerbaycanda dahil olmak üzere) yörelerinde neşredilen süreli yayınlarda Türkiye ile alâkalı haberlerin, yazıların bolluğu ayrıca bazı Türkiyeli yazar ve şairlerin eserlerinin bu süreli yayınların sayfelerinde yer alması veya müstakil olarak basılması, 1905'ten önce de, bu yörelerde Osmanlı Türkiyesinin fikir hayatının, edebiyatının takip edildiğini, benimsendiğini gösterir. Önceden böyle bir ilgi olmasaydı 1905'ten hemen sonra Türkiye ile alâkalı yazılar, yorumlar, metin neşirleri bu kadar kolay ve süratli bir şekilde gerçekleştirilemezdi¹⁹.

Bu yakın alâkalar sebebiyle 1905 meşrutiyet hareketinin hemen peşinden Namık Kemal'in eserleri Azerbaycan'da neşredilmeğe başlar.

Gence'de «Türk dili muallimi» olarak çalışan Mirze Mehemed Ahundof, Kemal'in *Rüya* (Rö'ya), *Vatan Yahud Silistre* (Veten Yahud Silistre)²⁰ adlı eserlerini Azerbaycan Türkçesi'ne adapte ederek 1907'de bastırır.

18 Nadir Devlet'in *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi 1905-1917* adlı eserinde bu yıllarda çıkan süreli yayınlar hakkında geniş açıklamalar bulunmaktadır.

19 Bunun için Gaspıralı'nın faaliyetlerini, Abdurreşid İbrahim'in çalışmalarını, Ö. F. Numanzade'nin hatıralarını göz önünde bulundurmak yeterli olabilir.

20 Namık Kemal. *Rö'ya*. Osmanlıcadan Azerbaycancaya nakl ve tercüme eden: Mirze Mehemed Ahundof. Tiflis, Gayret Matbaası, 1907 37 s. 14X12 Cm. (Neşriyyat-ı Gayret, Aded: 11) Not: Bu künye şu bibliyografik eserden alınmıştır: *Azerbaycan Kitabı* (Bibliyografiya) I. C., 1780-1920, Bakü, 1963, s. 57, Katalog künye numarası: 392. Namık Kemal, *Veten Yahud Silistre*. Dört

Kısmen gözden geçirme imkânını bulduğumuz *Rüya*'da dil itibarıyla pek fazla bir farklılık göremedik. Bu da tabiidir. Eserin iç kapağında (2. sahife) Kemal'in

«*Namus ile irfanı yetişmez mi mükâfat*»

mısra'ı ile başlayan kıt'ası aynen verilmiştir.

Namık Kemal'in en karakteristik iki eserinin aynı yılda Azerbaycan'da bastırılması kendiliğinden, birdenbire ortaya çıkan bir teşebbüs olamaz. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Azerbaycan muhiti 1907'den önce de Kemal'i bir «hürriyet ve vatan şairi», «İslâm mücahidi», «yeni edebiyatın öncüsü» olarak tanımış ve sevmiştir.

Vatan Yahud Silistre'nin Mahmud Nedim Garagözof adlı birisi tarafından da Azerbaycan Türkçesi'ne aktarıldığı 21 Fevral (Şubat) 1907 tarihli Bakû'da çıkan *İrşad* gazetesinde haber verilmiştir²¹. Fakat bu metnin bastırılmadığını, ancak oyunun sahnelenmesi sırasında aktörler tarafından kullanıldığını ve daha sonra da metnin kaybolduğunu veya ele geçmediğini biliyoruz²².

Namık Kemal'in 1907'de Azerbaycan Türkçesi'ne aktarılan diğer bir eseri de *Zavallı Çocuk*'tur. *Sakine Hanım Ahundova* tarafından *Behtsiz Bala* adıyla aktarılan eser bastırılmamış, yalnız tiyatro topluluklarının, aktörlerin elinde dolaşmış bu da *Vatan Yahud Silistre* gibi kaybolmuştur. *Gülnehal* de 1920'de aktör Kâzım Ziya tarafından Azerbaycan Türkçesi'ne aktararak «İntikam» veya «Kaplan Paşa» adlarıyla oynanmıştır²³. Namık Kemal'in ti-

perdede teatr. Türki-i Azerbaycan'a nakl ve tercüme eden : Mirze Mehemmed Ahundof, Nâşir : Muhtar Gazizade, Gence, Hacı Hesen-zade Matbeesi, 1907 71 s. 21X13 Cm., *Azerbaycan Kitabı*, s. 57, Katalog numarası : 391.

21 Gulam Memmedli, *Azerbaycan teatrının sahnemesi 1850-1920*, (I. c.), Bakû, 1975, s. 138'den naklen. Ayrıca s. 145.

22 Makalemizin sonunda Namık Kemal'in oyunlarının Azerbaycan ve diğer Türk bölgelerinde sahnelenmeleriyle alakalı cedvelde, oynanan eserlerin kimler tarafından tebdil edildiğine dair kayıtlar da vardır. Bu kayıtlar fikir yürütmemize imkân veriyor.

23 Sakine Hanım ve Kâzım Ziya'nın tebdilleri hakkında da sözü edilen cedvelde kronolojik sıraya göre bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca Sakine Hanım Ahundova (1865-1927)'nin adaptesi hakkında bak. Atabala Hacıbabayev. *Unudulmaz*

yatro eserlerinden ileride ayrıca bahsedileceğinden burada tafsilâta girmiyoruz.

1908'de Türkiye'deki Meşrutiyet hareketi, 1905 Rus ihtilâli ile canlanmış bulunan Rusya yönetimindeki Türklere de yeni ümitler vermiş, birçok kimse İstanbul'a tahsil veya çeşitli sebeplerle gelmiş, bu şehirde hatta cemiyetler kurarak birçok ictimai, siyasî faaliyetlere katılmışlardır. Azerbaycan'dan bu şekilde İstanbul'a gelenler arasında Hüseyinzade Ali Bey (Ali Turanlı) Ahmed Ağa-oğlu, Hüseyin Cavid, Mehemed Hâdi, Mehemedaga Şahtahtlı Yusuf Bey Vezirof (Yusuf Bey Vezirof), Habib Sahir, Muciz vs. gibi şahısları memleketlerine döndükten sonra Osmanlı-Türk fikir hayatının, edebiyatının önemli eserlerini, problemlerini Azerbaycan'a taşımada önemli bir rol oynadılar. Böylece Türkiye-Azerbaycan arasında tarihin hiç bir döneminde görülmeyen bir kültürel yaklaşım, işbirliği 1905-1920 yılları arasında gerçekleşmiş oldu. Buna bağlı olarak Azerbaycan'da edebiyat ve edebî dil Türkiye Türkçesi'nden büyük ölçüde etkilendi.

İşte *Namık Kemal*'in Azerbaycan'da tanınması, tesirlerinin ortaya çıkışı bu genel çerçeve içinde cereyan etti. 1905'ten sonraki serbest matbuatta hürriyet ve vatan şairinin bir çok şiiri, makalesi veya hayatı, görüşleri hakkında yazılar neşredildi. Yayınlanan şiirlerine nazireler yazıldı veya Namık Kemal'in tesiri altında şiirler yazan, onun idallerini benimseyen kimseler yetişti. Aynı dönemde Kemal'in başta *Vatan Yahud Silistre*, *Zavalı Çocuk* olmak üzere bir çok oyunu defalarca sahnelendi ve büyük ölçüde ilgiyle karşılandı.

Çünkü, Namık Kemal yalnız bir vatan ve hürriyet şairi olarak zulme, istibdada karşı mücadele etmiş idealist bir kahraman olarak değil, aynı zamanda yeni edebiyat anlayışının da önde gelen bir temsilcisi olarak görülüyordu. Bütün bunlara onun İslamcı, dolayısıyla Batı müstemlekeciliğine karşı dünya müslümanla-

sehne ustaları, Bakü, 1981, s. 32. Adapte edilen eserlerin büyük bir kısmı basılmış *Nicat* tiyatro topluluğunun arşivinde muhafaza edilmiştir. İslâm Cemiyet-i Hayriyye'sinin bünyesinde bulunan bu topluluğun bütün arşivi, dekor ve kostümleri, 1918 yılının Mart ayında Bakü'da Ermenilerin çıkarttığı kargaşalık ve katliam sırasında, Cemiyet-i Hayriyye binasının yakılması sebebi ile yok olup gitmiştir.

rını müdafaa eden yanı eklenince, tesirleri kendiliğinden artıyordu.

1905'lerde Azerbaycan'da edebî anlayışlar arasında büyük bir mücadele söz konusu idi. Kemal, yeni edebiyat anlayışını benimseyen çevreler nezdinde ideal bir modeldi. Çarlığın zulmü altında, istismar edilen Azerbaycan için Kemal örnek alınacak, yolunda gidilecek en ideal insanlardandı. Bu bakımdan Azerbaycan'da çok sevildi ve kısa zamanda aydınlar üzerinde ve bilhassa tiyatro eserleriyle geniş halk yığınları üzerinde etkili oldu.

Biz Namık Kemal'in önce Azerbaycan'da tanınmasını ve sonra da tesirlerini elimizdeki imkânlar nisbetinde belirlemeğe çalıştık. Bunun için de yukarıda bahsettiğimiz gibi önce Azerbaycan'da kitap hâlinde basılan veya oynanmak için aktarılan dramlarından söz ettik. Şimdi de gazete ve dergilerde, ders kitaplarında Namık Kemal'den nasıl söz edildiğini, hangi şiir ve yazılarının nerelerde neşredildiğini belirlemeğe çalışacağız.

Bazı ders kitaplarında Namık Kemal :

Daha önce de bahsedildiği gibi Türkiye'den getirtilerek okutulan Osmanlı mektep kitaplarını göz önünde tutmamıza rağmen, çok açık bir şekilde bu kitapların adlarını yazarlarını ve baskı tarihlerini tesbit edemediğimiz için bu kitapların rolü hakkında fazla iyimser bir tahminde bulunmak istemiyoruz. Esasen 1908 meşrutiyetine kadar Osmanlı mektep kitaplarında da Namık Kemal pek bir yer tutmuş değildir. Burada tereddüt edilmeyecek olan husus, Azerbaycan'ın Namık Kemal'i ilk def'a Osmanlı neşriyatından doğrudan doğruya tanımış olduğudur.

Azerbaycan'da yazılmış ve o dönemlerde okutulmuş mektep kitaplarının büyük bir kısmını gördüğümüzü, incelediğimizi de iddia edemeyiz. Ancak elimize geçen kitaplara göre bir değerlendirme yapabiliyoruz.

Bulabildiğimiz en eski ders kitabı 1912'de Bakû'da basılmış olan Ferhad Ağazade (Şarklı 1880-1930) nin *Edebiyyat mecmüesi*'

dir²⁴. Bu eserin mukaddimesinde mekteplerde tahsil için yeterli kitap olmadığından, İstanbul'dan gelen kitapların da eksik konular itibarıyla ve bazı sebepler yüzünden²⁵ ihtiyaca cevap vermediğinden şikâyet etmektedir. Ayrıca bazı yazarların hâtercümeleri için, İstanbul'da okumuş olan ve Türk edebiyatı tarihi yazdığını bildiğimiz Abdullah Sur (1883-1912)²⁶ un yardımcı olduğunu açıklamıştır.

Ağazade'nin bu kitabı Azerbaycan'da çok beğenilmiş ve yıllarca okutulmuştur. Tertip tarzı itibarıyla Ziya Paşa'nın *Harabat'ını* ve Ebüzziya'nın *Nümune-i Edebiyyat-ı Osmaniyye'sini* hatırlatan bu eser Türk edebiyatı, Fars edebiyatı, Rus edebiyatı ve Garb edebiyatı olmak üzere dört bölümden oluşmuştur. «Türk edebiyatı» 92-208. sayfeler arasındadır. Namık Kemal'le alâkalı kısım 113-135. sayfeler arasında bulunmaktadır. 113. sayfede kısa bir haltercumesinden sonra matla'ları aşağıda yazılı olan 4 şiiri (s. 114-117) ve «Fikre Galebe» (s. 117-119), «London» (s. 119-127.), «Ahlak-ı İslamiyye» (s. 127-135) adlı 3 yazısı alınmıştır.

Şiirlerinin matla'ları :

1. şiir : «Çekmedim dünyâda zencir-i esâret bârını
Kayd-ı dünyâdan müberrâyım bilir dünyâ benî»
2. şiir : «Yâd eder cândan o zâlim âşıkı yâd etse de
Mevt ile eyler gam-ı âlemden âzâd etse de»
3. şiir : «Sana senden gelir bir işte ancak dâd lâzımsa
Ümidin kes zaferden gayrıdan imdâd lâzımsa»

24 F. Ağazade, *Edebiyyat mecmüesi*. Derslik. Mekteb ve medreselerde uşaglara mahsus giraet kitabçasıdır. Bakû, 1912.

25 Yazar bu sebepleri belirtmiyor.

26 *Abdullah Sur* : 1906-1909 tarihlerinde İstanbul Üniversitesi'nde okumuş, dönüşte Gence'de edebiyat öğretmenliği yapmıştır. Büyük bir Türk edebiyatı tarihi hazırlamış, baskıya vermiş fakat eser kaybolmuştur. Ancak bazı kısımları ele geçmiştir. Kalan kısımlar Azrb. EA, Elyazmaları Enstitüsü'nde muhafaza edilmektedir. Bu notlar içerisinde *Şinasi'ye*, *Namık Kemal'e* ait olanlar da vardır. Ne yazık ki, inceleme imkânımız olmadı. Bak. Kemal Talibzade, *XX. esr Azerbaycan edebî tengidi 1905-1917. iller*, Bakû, 1966, s. 241-255.

4. şiir : «Hakîr olduysa millet şânına noksan gelir sanma
Yere düşmekle cevher sâkıt olmaz kadr ü kıymet-
ten²⁷

Yazılar :

- 1 — *Fikre galebe* adıyla neşredilen yazı «*Bir kerre tarihleri gözü-müzün önüne alalım...*» cümlesiyle başlıyor. Namık Kemal'in «*Hürriyyet-i efkâr*» (*Hadika*, 1873 Numara : 3) adlı makale-sinin baş taraftan kısaltılmış şeklidir, görüldüğü gibi adı da değiştirilmiştir²⁸.
- 2 — *London* adıyla neşredilen bu makale «*London'a enmüze-i âlem denilse mübalağa değildir.*» cümlesiyle başlıyor. Ke-mal'in «*Terakki*» (*İbret*, 1872, numara : 45)²⁹ adlı makalesi baş tarafından gösterilen cümleye kadar kısaltılarak kitaba alınmıştır.
- 3 — *Ahlâk-ı İslamiyye*. Bu makale de «*Cihanda İslam'dan başka bir mezheb var mıdır ki, herkesi meksûbâtının lâ-akall...*» cümlesiyle başlamaktadır. Bu makalenin aslını ve neşir ye-rini tesbit edemedik³⁰.

Bu kitapta daha sonra İsmail Safa, Recaizade Ekrem, A. Hâ-mid vs. gibi diğer Türk şair ve yazarlarına da yer verilmiştir. Hat-ta 254. sahifeden sonra bulunan «*Garb edebiyatı*» bölümünde de Osmanlı Türk şairlerinin bir kısım tercümeleri örnek olarak alın-mıştır.

Tesbit edebildiğimiz kadariyle Namık Kemal'den bahseden ikinci ders kitabı Abdulla(h) Şaik ve Hüseyin Cavid'in birlikte yaz-

27 Örnek olarak alınan metinlerdeki bir iki imla bozukluğu veya tashih hatası düzeltilmiştir. Örnek olarak verilen bu son beyt, *Hürriyet kasidesinden*-dir. Görüldüğü gibi baştan iki beyt antolojiye nedense alınmamıştır.

28 F. Ağazade'nin kitabında verilen metinleri Namık Kemal'inkileriyle karşılaştırırken çoğu kere *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi* (2. c.)ni (İstanbul, 1978) kullandık. Bulamadıklarımız için başka eserlere baktık.

29 *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi* (2. c.) s. 193-202.

30 *İbret* (25 Teşrin-i Sani 1288, No : 66)te çıkan *Ahlâk-ı İslamiyye* adlı makale olabilir. *İbret*'i göremediğimiz için karşılaştıramadık.

dıkları *Edebiyyat dersleri*'dir. 1919'da basılmış bu eserin «Lirik edebiyatı» adlı bölümünde şöyle deniliyor: «*Eserinde muharriir kendi hissiyâtını okşar ve kalbinin çarpıntılarına tercümân olursa lirikdir.*

Namık Kemal Bey'in «Vatan Mersiyesi»ni tedkik edelim: Şair güzel vatanının istibdâd ve cehâlet pençesi altında mahv u nâbûd olduğunu görür ve ondan dolayı kalbini çarpındıran ve rahatsız eden hissiyât ve teessürâtı ateşin ve rengin bir lisân ile başkalarına ifadeye çalışır.»³¹

Şiir bu şekilde değerlendirildikten sonra örnek verilmemiştir.

Bu ders kitapları arasına, 1923-1927 yıllarında Azerbaycan'da öğretim üyesi olarak bulunan İsmail Hikmet (Ertaylan)'ın Bakû'da 4 cilt hâlinde basılmış olan *Türk Edebiyatı Tarihini* de katmak gerekir. Çünkü bu kitap Azerbaycan'da büyük bir rağbetle karşılanmış ve Türkiye Türklerinin edebiyatının tanınması ve yayılmasında eşsiz bir hizmet görmüştür. Azerbaycan'da yüksek okullarda okutulan en ciddî ders kitapları arasında yer almıştı. Hâlen de Bakû'da kullanılan kaynak eserler arasındadır. Haltercümeleri, tahliller, tenkitler yanında örneklere de bir hayli yer verilmiş olması kitabın değerini artırmış, kullanım alanını genişletmiştir.

Ertaylan'ın bu eserindeki Namık Kemal maddesi, diyebiliriz ki Azerbaycan'da şimdiye kadar neşredilmiş en mükemmel değerlendirmeleri ve en kıymetli bilgileri kapsamaktadır. Eserin *Türk Edebiyatı Tarihi, XIX. asr başlangıç* (Bakû, 1925) kısmının 203-247. sayfeleri Namık Kemal'e ayrılmıştır. Bu eserdeki şiirler:

- a — «Hürriyet kasidesi» (s. 228-229)
- b — «Sen oldun cevrine ey dil-şiken mahzûn ben mahzûn» (s. 234) mısra'ı ile başlayan kıt'a, (232-234. sayfeler arasında da Namık Kemal için yazılmış şiirlerin bazılarından alınmış örnekler vardır.)
- c — «Herkesin ta'n eyleyen kâlâ-yı isti'dâdına
Kârgâh-ı fitratın ta'rîz eden üstâdına» (s. 243-244) matla'lı gazel,

31 *Edebiyyat dersleri*, Bakû, 1338/1919, s. 72-73.

ç — «Vâveylâ» (s. 244-246)

d — «Edüp fülk-i cihan-peyma-yı dil azm-i yem -i ma'na
Açıldı bâdbân-ı aşk Bismilahi mecraha» (s. 246-247) matla'lı
gazel,

Namık Kemal'den bahsedilen bir başka ders kitabı : H. Zeynallı, İsmail Hikmet, A. Musahanlı, A. Şaik'in müştereken tertib ettikleri *Edebiyyat dersleri*'dir. 1928'de Bakû'da basılmış bulunan bu kitap orta dereceli okullar için hazırlanmıştır. 209-212. sahifelerde önce Namık Kemal'in çok kısa bir hâltercümesi verilmiş sonra «Menfada» başlığı altında hürriyet kahramanının hapishane-deki duygularını anlatan bir mensur kısım alınmıştır. Bu kısmın büyük bir ihtimalle Namık Kemal'in mektublarından birinden alındığı tahmin edilebilir.

Bu parçanın sonunda metinle alâkalı olarak şu sorulara yer verilmiştir : «*Bu parçada N. Kemal'i nece tanıyrsınız, N. Kemal'in ingilabçı rûhu neden ibaretdir?*», *Bu edebî tarza ne déyirler?*, *Mektubların hangi nev'leri vardır, bu hangi nev'indendir?*»³²

Sorulardan Namık Kemal'in hürriyet ve vatan kahramanı yanına ağırlık verilmek istenildiği anlaşılıyor.

Ders kitaplarının dışında belki de Kemal'i Azerbaycan'da en çok tanıtan ve halka sevdiren gazete ve dergilerdeki yazıları, şiirleridir. Bunlarla aynı tarihlerde sürekli olarak sahnelenen oyunlarını da bir arada düşünürsek, Namık Kemal'in geniş halk kitlesi tarafından benimsenmesinin sebepleri daha rahat anlaşılır.

Biz Namık Kemal'in hangi şiir veya yazılarının ne zaman hangi süreli yayınlarda neşredilmiş olduğunu kısmen tesbit etmeğe çalıştık. Elbette daha sıhhatli bir neticeye ulaşmak için belli başlı bütün süreli yayınların taranmış olması gerekir. Bunun için de Bakû kütüphanelerinde uzun zaman çalışmak gerekir. Bizim, Bakû'da çok az bir zaman içinde aldığımız aşağıdaki sonuç, daha fazla malzemenin toplanabileceğini gösteriyor. Araştırmamız sırasında Namık Kemal'in yayınlanan şiirlerine çok kısa bir zaman içerisinde nazireler yazılmış olduğunu tesbit ettik. Bu aynı zamanda Azerbaycan'daki edebî hayatın canlılığını göstermektedir.

32 *Edebiyyat dersleri*, s. 209-212.

Füyuzat³³ dergisinde Namık Kemal :

1906-1907 yılları arasında Bakû'da Hüseyinzade Ali Bey (1864-1942) tarafından çıkartılmış olan *Füyuzât*'ın 1. sayısında Ahmed Raik'in «Musahabe-i edebiyeye» (s. 29-30) başlıklı yazısında edebiyata meraklı gençlere tavsiye edilen Osmanlı edipleri arasında Namık Kemal de vardır.

3 Mart 1907 tarihli 11. sayıda (s. 166-167) Namık Kemal'in bir portresi ve bunun altında da

«Amâlimiz efkârımız ikbâl-i vatandır
Serhaddimize kal'a bizim hâk-i vatandır»

matla'lı vatan şarkısı yayınlanır. Şiirdeki «Osmanlılarız» ifadesi dergide «İranlılarız» şeklinde değiştirilmiş, bu da bir notla açıkça belirtilmiştir. Bu şiir Azerbaycan'da geniş bir alâka uyandırmış, bir kaç şair tarafından tanzir edilmiştir. İleride bunlardan da bahsedilecektir.

15 Mart 1907 tarihli 12. sayıda, Kırımlı Hasan Sabri Ayvazof'un *Neden bu hâle kaldık* adlı 3 perdelik tiyatro eseri tefrika edilmeğe başlanır. Bu eserin baş kısmına prolog olarak Kemal'in şu cümleleri alınmıştır : «*Tiyatro şol âyineye benzer ki erbâb-ı temâşâ içinde kendisini görür.*», «*Tiyatro eğlencedir fakat eğlencelerin en fâidelisidir.*»

16 Eylül 1907 tarihli 22. sayıda (s. 344-345) «Üdebâ-yı Osmaniyyenin bazı akvâl-i hikemiyyeleri» başlıklı bölümde Namık Kemal'in de şu cümlelerine yer verilmiştir : «*Tiyatro şol âyineye benzer ki erbâb-ı temâşâ içinde kendisini görür*», «*Ademin hayvâniyyeti yemekle, insâniyyeti okumakla kâimdir*», «*Hep gördüğümüz gibi yazmakta ne terakki olabilir, biraz da düşündüğümüz gibi yazmalıyız*», «*şîr-hârlar beşiğini, çocuklar eğlendiği yeri, gençler ma'îşet-gâhını, ihtiyârlar kûşe-i ferâgatini, evlâd vâlidelerini ve âilesini ne türlü hissiyat ile severse, insan da vatanını o türlü hissiyât ile sever*», «*Her dinde ve her millette, her terbiye ve her mede-*

33 *Füyuzât*. Haftalık edebî, ilmi, siyasi, ictimai jurnal. Müdürü ve redaktörü : Ali Bey Hüseyinzade, Bakû, 1906-1907 Not : 38 sayı çıkmıştır.

niyyetde hubb-i vatan, en büyük faziletlerden, en mukaddes vazifelerdendir.»

26 Eylül 1907 tarihli 23. sayıda (s. 376) «Güzel sözler» başlığı altında yine bazı Osmanlı şair ve yazarlarının vecizelerine yer verilmiştir. Bunlar arasında Namık Kemal'e ait olanlar şunlardır: «*Bir milletin kuvve-i nâtıkası edebiyat ise, temâsil-i edebî nâtika-i zi-hayâtı da tiyatrodur*», «*Tiyatro aşka benzer insanı hâzin hâzin ağlatır fakat verdiği şiddetli teessürlerde de bir lezzet bulunur*», «*Tiyatro eğlencedir fakat eğlencelerin en faidelisidir*». Bu cümleler Namık Kemal'in tiyatro ile alâkalı görüşleridir. Bunların bir kısmı «Celâl mukaddesi»nden alınmıştır. O sıralarda Kemal'in bazı eserleri Azerbaycan sahnelerinde oynanıyordu. Bunlar kronolojik sıraya göre ileride belirtilmiştir. Anlaşıyor ki, yazarımızın yeni edebiyat hakkındaki görüşleri de en az eserleri kadar etkili olmuştur. Bu kanaatimizi destekleyen bir yazı da 1.12.1907 tarihli 32. sayıda neşredilen Ahmet Kemal'in «*Zebân-ı muhtelif*» başlıklı makalesidir. Bu makalede İran edebiyatının Türk edebiyatı üzerindeki zararlı tesirlerinden söz edilirken Kemal'in «*Lisân-ı Osmânînin edebiyâtı hakkında bazı mülâhazâtı şâmil*» adlı yazısından «*Erbâbına ma'lûmdur ki ekseri âsârında İran'ın tahrîri tasvîrine benzer*» cümlesi ile başlayan paragraf aynen alınmış, ayrıca bu sözlerin Namık Kemal'e ait olduğu bildirilmiştir. Ahmet Kemal iddialarını desteklemek için Namık Kemal'in bu sözlerinden yararlanmıştır. Yazısına şöyle devam eder «*Anlayabildik mi? İşte biz otuz seneden beri İran'ın edebiyât-ı Osmâniyye'ye olan sû-i te'sîrinden şikâyet ediyoruz ve elhamdülillah mahbûb ve şarâb ile bed-mesti-i harâb olmuş olan edebiyât-ı İraniyye te'sîrâtından âhiren edebiyât-ı azîzemizi tahlîse muvaffak olduk.*»

Görüldüğü gibi İran edebiyatı hakkındaki görüşlerde doğrudan doğruya Namık Kemal'in tesiri vardır. O, yeni edebiyatın öncüsü ve nazariyecisi olarak da Azerbaycan'da belirli bir iz bırakmıştır.

Şelâle³⁴ dergisinde Namık Kemal :

Bakû'da 1913-1914 yıllarında çıkartılmış olan *Şelâle* dergisi Anadolu Türklerinin edebiyatını Azerbaycan'da tanıtmada çok yararlı hizmetler görmüştür. Dergideki bir çok resim, yazı, şiir Türkiye matbuatından iktibas edilmiştir. Bu tarz yazılar arasında Namık Kemal'e ait olanlar şunlardır :

17. sayıda

«Değişmez fen mi vardır, mustakır eşyâ mı kalmıştır
Delili sâbit kalmış binde bir da'vâ mı kalmıştır»

matla'lı şiiri bulunur.

Şelâle'nin 20. sayısında *Vatan* makalesi (s. 2-3) neşredilmiştir. Ayrıca sahifenin altında yarım sütun üzerinden Kemal'in hal tercümesi de kısa bir şekilde verilir.

33. sayıda «Ebyât-ı meşhûre, hikemî çiçekler» (s. 9) başlığı altında Şinasî, M. Naci, Es'ad Paşa, Nâbî, Ziya Paşa, Ali Ulvi ile birlikte Namık Kemal'in de bir kaç beyti dercedilmiştir.

35. sayıda «Müntehabât» başlığı altında Kemal'in

«Kızmış o gül-i hayâ bozulmuş
Elvânına bak ziyâ bozulmuş»

matla'lı şiiri yayınlanır.

41. sayıda yine «Müntehabat» başlığı altında

«Gül-ruhların misâli yoktur
Hurşidin o reng-i âli yoktur»

matla'lı gazeli yer almıştır.

Mehmed Hâdi ve Namık Kemal :

Hâdi (1879-1920), şiire daha önceki yıllarda başlamış olmasına rağmen 1907-1908 yıllarında güçlü bir şair olarak tanınmağa

³⁴ *Şelâle* : Haftalık, edebî, siyasi, ictimai jurnal. Redaktörü : H. H. Sabri-beyzade, Nâşiri : İ. Aşurbeyli Bakû, 1913-1914 Not : 58 sayı çıkmıştır.

başlamıştır. *Füyuzat*, *İrşad*, *Taze Hayat* ve *Terakki* gibi gazete ve dergilerde şiirleri, yazıları neşredilmiştir. 1910-1914 yılları arasında Türkiye’de; İstanbul’da bulunmuş ve burada da *Tanin* gazetesinde çalışmıştır³⁵.

Mehammed Hâdi de tıpkı Namık Kemal gibi vatan, millet şairi, hürriyet âşığıdır. O da Kemal gibi İslâmcı düşüncelere sahiptir. Çok maceralı, maddî ve manevî sıkıntılarla dolu bir hayat geçirmiş, içinde bulunduğu bunalımlar, şiirlerini de etkilemiştir. Devrin siyasî, ictimai hayatından uzak durmamış, milletin karanlıktan, cehaletten kurtulup, aydınlığa, hürriyete, medeniyete ulaşması için çalışmıştır.

Şiirlerinde istibdada, esarete, atalet, cahalet karşı çıkmış, hürriyeti, medeniyeti yüceltmıştır.

Hâdi’nin dilinin, şiir anlayışının, dünya görüşünün üzerinde Türkiye’den gelen tesirler görülür. Nitekim Abdulvahab (Yurtsever), «Mehmed Hâdi» başlıklı bir yazısında onun bu tarafına işaret etmiştir : «Şiir üslubunda ve fikirlerinde Namık Kemal, Tevfik Fikret ve Hâmid’in bâriz tesirleri görülmektedir. Mehmed Hâdi, vatan sevgisini aşıl原因an şiirlerinde Namık Kemal’e, hümanizm ve sulhseverlik fikirlerine Tevfik Fikret’e, felsefî düşünceleri itibariyle de Hâmid’e yaklaşmaktadır. Halbuki iç âlemi, şikâyetleri ruhu ve muhitte uyumsuzluğu bakımından Hâdi, daha fazla Fikret’e benzemektedir. Fikret gibi o da hayatta mes’ut olamamış, manen ve ruhen tatmin edilmemiş, kırk sene kadar kısa bir ömür sürmüş ve nihayet bir mum gibi ani olarak sönüp gitmiştir.»³⁶

Azerbaycanlı yazar Refik Zeka, Hâdi’nin klasik şiir an’anelerine bağlılığından, klasik Şark şairlerinin isimlerini kendi eserlerinde sık sık zikretmesinden bahsettikten sonra «*Mehmed Hâdi’nin estetik konsepsiyası Şark romantizmi üzerinde yükselmiştir. Bildiyimiz kimi, romantizm cereyanı ilk defa Türkiye’yi Fransa’dan geçmiş, İbrahim Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal, Recaizade Mahmud Ekrem, Abdülhak Hamid yaratıcılığında bütün teraveti ve herareti ile tezahür etmiştir. M. Hadi bu şairlerin yaratıcılıqları*

35 Selim Refik (Refioğlu), Türkiye metbuatında Mehmet Hadi’nin şiirleri. *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, İstanbul 1932, Sayı : 8-9, s. 286-290.

36 *Azerbaycan* (dergisi), Ankara, 1 Kasım 1952 Sayı : 8, s. 20.

ile etraflı tanış idi. Hususen Namık Kemal, Tevfik Fikret ve Abdülhak Hamid'den çok te'sirlenmişti»³⁷ diyor.

Bakû'da Hâdi hakkında önemli bir monografi yazmış olan Eziz Mir Ehmedof, şairin Türkiye ve diğer İslâm ülkelerinin kültürel çevreleri ile ilgilerinden söz ettikten sonra onun asıl hürriyet şairi olarak tanınmış olduğunu açıklayan bir parçayı, devrin gazetelerinden, *Terakkî*'den iktibas eder : «*Şükürler olsun ki âlem-i İslâm'da ve bilcümle Kafkaz dairesinde de bu gûne şairler (Efkâr-ı âliyye) ve «hissiyyat-i necibe» ile halga perveriş veren şairler nezerde tutulur. E.M.E.) zuhûr etmektedirler. O cümleden olarak Mehmed Hadi cenablarıdır. Bu cenabın eş'âr-ı ber-güzidelerini Kafkaz dairesinde ohumayan yohdur. Hürriyyet endelibi Hâdi Efendi'nin en artıg ohşadığı : millet, hürriyyet, elm ve irfandır.*»³⁸

1906'dan sonra nisbeten zayıflamış bulunan çarlık baskısı Azerbaycanlı aydınların biraz nefes almalarına imkân verdi. Azerî edebiyatı dış dünyaya açıldı. Bu yıllarda en sıkı ilişkiler Türkiye'deki edebiyatla kuruldu. Bu devreyi değerlendiren Eziz Mir Ehmedof şöyle diyor «... tereggi-perver ziyâlular Türkiye'nin Namık Kemal, Tevfik Fikret kimi mübariz oğullarının en yahşı, mü tereggi cehetlerini giymetlendirir ve öğrenirdiler.»³⁹

Petrolleri sebebiyle dış dünyaya açılmış, yabancı sermayenin üşüştüğü, canlı bir ticaret hayatına sahip XX. yüzyılın başlarındaki Bakû'da artık millî şuur da uyanmağa başlamıştı. Tıpkı Türkiye'de olduğu gibi İslâmcı, Türkçü görüşlere sahip dergiler, gazeteler ve bu fikirleri temsil eden mütefekkirler ortaya çıkmıştı : Hüseyinzade Ali Bey, Ahmed Ağaoğlu, Ali Merdan Bey Topçubaşı, vs. gibi. Bir yandan da liberalistler, sosyalistler fikirlerini yaymağa başlamışlardı. Azerbaycan en az ticaret hayatı kadar hareketli ve renkli, dış tesirlere açık, zengin bir kültürel oluşuma sahne olmaktadır⁴⁰.

37 R. Zeka, *Mehmed Hadi* (Anadan olmasının 100. illiyi münasebeti ile), Bakû, 1979, s. 37.

38 E. M. Ehmedof, *Mehmed Hadi*, Bakû, 1985, s. 56.

39 a.g.e., s. 54.

40 Bu hususta daha geniş bilgi için bak. Tadeusz Swietochowski, *Müslüman cemaatten ulusal kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920*, Çev. Nuray Mert, İstanbul, 1988 295 s. Bu kitabın II. Bölümü : 1905 devrimi ve Azerbaycan'da siyasal uyanış.

Böyle bir dönemde, mükemmel klasik tahsil görmüş, bütün İslâm dünyasında olup bitenleri takip edebilen, Türkiye ile de yakın ilişkiler kurmuş Mehmed Hadi'nin Namık Kemal'i tanıması, benimsemesi; onun ideallerine sempati duyması normaldir. Üstelik yine o dönemde İslâmcılık düşüncesi sadece dinî bir düşünce olarak değil, müstemlekecilığe karşı çıkan aktif bir tavra da sahıpti. İslâm ülkelerinin hepsi Batılı devletler tarafından müstemleke hâline getirilmişti. Kendisini bu belâdan sakınmayı başaran Osmanlı Türkiye'si idi. Bunun için Azerbaycan ümitle Türkiye'de olup bitenleri yakından takip ediyor, Türk basını okuyordu.

Hâdi'nin edebiyat sahnesine çıktığı ilk yıllara göz attığımızda, onun Namık Kemal tesirini taşıyan ilk şiiriyle, «Nağme-i ah-rârâne» ile karşılaşırız. Bu şiir 1905'ten sonraki Çarlık Rusyasında inkılâpçı düşüncelerin canlılık kazandığı, hürriyet güneşinin doğmağa başladığı günlerde yazılmıştır. Şiirde ilk dikkatimizi çeken «hürriyyet» kelimesinin redif olarak kullanılmış olmasıdır :

Göründü metle-i ümmidimizden bâr-i hürriyyet,
Tebessüm-rîz-i istiğnâdır rûhsâr-ı hürriyyet.
Esâret zülmeti mestur édirken vech-i âfâkı,
Üfûğden doğdu nâ-geh şems-i pertev-bâr-i hürriyyet.
Mücessem bir heyâlet, ya heğgetsen mi sen, cânâ?
İnanmag istemem enzâre, éy didâr-i hürriyyet.
Nigâbi sal üzünden, erz-i rûy-i ibtisâm éyle,
Görenler söylesinler dilber-i sehâ-i hürriyyet!

...

Esâret berg-i hurşid-i ziyâlarla mehv oldu,
Méy-i eşşinle olmuş gelbler sersâr, hürriyyet!

...

Kemal'in bu kelâmile hitâm ét nağmeni, Hâdi
«Ne efsûnkâr imişsin, ah, éy didâr-ı hürriyyet!»⁴¹

14 beytlik şiirden bazı beytlerini örnek aldığımız bu manzumenin Namık Kemal'in tesiriyle yazıldığı bellidir. Nitekim şair son mısraını da bu hürriyet şairinden aynen aldığını açıklamıştır.

41 Mehmed Hadi, *Seçilmiş Eserleri*, I. c., Tertip edenler : E. Hüseyinof, E. Mirehmedof, E. Hüseyinî, Bakû, 1978, s. 1-2. Bundan sonra Hâdi'nin şiirleri hep bu neşirden yararlanılarak tesbit edilmişlerdir.

Hâdi, Namık Kemal'in «Hürriyet kasidesi»ne bir nazîre yazar. Bu manzume 29 Aprel (Nisan) 1907'de *Füyuzât* dergisinin 16. sayısında «Facia-i hayâtımızdan bir perde» ismiyle neşredilir; 38 beytlik şiirden bazı beytleri örnek olarak verelim :

Mezac-i helğ olmuş münherif mizân-i sehhetden,
 Tecâvüz éylemişdir hâl-i ümmet istiğâmetden
 Kemâl-i şiddet ile zülm édîr icrâ-yi ehkâmın
 Könüller éylemiş tecrid âyât-ı edâletden.
 Açıp övlâd-i millet bir birine pençe-yi gehrin
 Sönüp müşkât-i rehmet serser-i gehr ü edâvetden.
 Cavânân-i veten gurbân-i şemşir-i cehâletdir,
 Yihılmış héykel-i İslâm, éy efsûs, gefletden!

...
 Bitenler sanma al güldür, çiçekdir sehn-i gülşende
 Veten üşkûfe-zâr olmuş dem-i me'sûm-i milletden

...
 Erazimiz, vetenimiz, mülkümüz mâl oldu eğyâre
 Bütün mehrûm galdıg mâl ü câh ü şân ü şövkeden.
 Biz étdik bizlere, yoh kimsede teğsîr vallahi,
 Düçâr-i zillet olmağımız déyildir başga milletden.

...
 Biz ol nesl-i necib-i millet-i İslâmiyyânız kim,
 Gedom basdıgda meydâna cahân titredi dehşetden"⁴².

...

Bu manzumenin son beyitlerine kadar Hürriyyet kasidesine bir hayli yakın hususiyetler taşıdığı görülür. Şiirin sonu biraz farklıdır. Açıkça görülüyor ki Hâdi, Namık Kemal'in geliştirdiği terminolojiyle, terkiplerle konuşuyor. Şiirde İslâm âleminin bir çok kusurları teşhir edilmiş, problemleri göz önüne serilmiştir. Özellikle cehâletin İslâm âleminin geri kalmasında ve esir duruma düşmesinde büyük rolü olduğu belirtilmiştir. Burada İslâm dünyasının bir bütün olarak ifade edilmiş olması da dikkati çeker ve Hâdi'nin İslâmcı görüşlerini belli eder.

42 Hâdi, a.g.e., s. 50-51.

13 Mayıs 1908'de *Taze Hayat*'ın 107. sayısında çıkan «Terâne-yi veten-perestâne» adlı şiiri İran meşrutiyet hareketinin Azerbaycan ve Kafkasya dolaylarını heyecanlandığı, ümitlendirdiği günlerde yazılmıştır. Bu şiirdeki bazı ifadeleri, doğrudan doğruya olmasa bile dolayısıyla Namık Kemal'i hatırlatır :

Veten séylâb-i istibdâddan virân olup yékser,
 Veten övlâdı gurbet içre sergerdân olup yékser.
 Veten ehrâr üçün bir kûşe-yi zindân olup yékser,
 Veten gülşen-serâsı bir müğilistan olup yékser,
 Veten bûlbülleri ser zir-i per, nalân olup yékser,
 Veten bir deşt-i hövlengiz ü gülistân olup yékser.

...

Temeddünden eser yoh, zillet ü vehşet firâvandır,
 Gesâvet gün gün artar, gehti-yi insâf ü vicdândır,
 Cefâ yoh, zûlm çohdur, nâr-i istibdâd suzândır,
 Bu tezyigâtdan ehrâr ü mezlûmân ciger-gandır,
 Veten ehli cefâ vü cövrden nalân olup yékser,
 Mücesssem bir enin-i nâle vü efgân olup yékser.

Oyan éy millet-i merhûme, veğt-i sa'y ü géyretidir
 Esâret rehnelenmiş, sa'y edin, fûrset genimetdir,
 Edin te'mîn-i istigbâl madam elde fûrsetdir,
 Eger metlubunuz éhya-yi din ü mülk ü milletdir,
 Bugün şâh ile millet misl-i cism ü cân olup yékser
 Gerez ehli zelil ü nâil-i hizlân olup yékser.

Eger dövlet riayet gılmasa, millet olur fâni,
 Şeraket gılmasa millet eger, dövlet olur fâni,
 Bular ger ittifag étse, gem ü möhnet olur fâni,
 Veten hoş-beht, millet şad, hem zillet olur fâni,
 Görürsen kim, veten me'mûr ü âbâdan olup yékser,
 Müğilistan dönüp bir rövze-i rizvân olur yékser⁴³

...

Yine *Taze Hayat*'ta 21-23 İyül (Temmuz) 1908 tarihinde neşredilen (Sayı : 166, 167), Türkiye'deki Meşrutiyet hareketi dolay-

43 Hâdi, a.g.e., s. 92-93.

siyle yazılmış «Ey mutribe-yi devr-i temeddün» başlıklı şiirinde, istibdâdın bitmesi karşısındaki sevincini 10 bentlik uzun bir şiirde dile getirirken Midhat Paşa, Namık Kemal ve Ali Suavi'yi hürriyet mücahidleri olarak hatırlar. Bu şiiri aslında Tevfik Fikret'in «Ey yâr-ı nagam-kâr»ına naziredir :

Çal nağme-yi hürriyyetini, gûş édelim, çal!
 Sun bade-yi can-perverini, nûş édelim, çal!
 Hûr-i emeli biz de der-ağûş édelim, çal!
 Geçmişleri mêtruk u ferâmuş édelim, çal!
 Çal, hâlımıza âlemi héyrân édelim, çal!
 Bu hâl ile müstegbeli şadân édelim, çal!

...
 Hürriyyet ile kesb édelim féyz-i meâli,
 Biz de olalım pay-ber-endâz-i teâli,
 Düşdükce dile şe'se'é-yi hüsn ü cemâli
 Alışlayalım Hezret-i Midhat'la Kemâl'i
 Gebrinde Suâvi'leri hendân édelim, çal!
 Ervâh-i şehidâni de reğsân édelim, çal!

Atideki elhâni édek biz dehi tekrâr :
 Ey hesret-i hürriyyet ile cân véren ehrâr!
 Hağgın yoluna oldunuz en şanlı fedekâr,
 Şimdi olunuz âlem-i nasûte nige-h-dâr.
 El mütribe, çal gözleri velhân édelim, çal!
 Dünyâları âşûfte vü héyrân édelim, çal!⁴⁴

4 Sentyabr (Eylül) 1908 tarihli *Taze Hayat*'ın 203. sayısında neşredilen «İrân'ın hürriyyet gehramanlarına» başlıklı, her bendinde 6 mısra bulunan 8 bentlik manzumesinde, her bendin sonunda nakarat olarak Namık Kemal'in Vatan Yahud Silistre'sinde «Vatan türküsü» olarak bilinen marşın iki mısraını kullanır. 1908'de Bakû'da basılan *Firdevs-i ilhâmât* adlı şiir kitabında bu manzumeyle alâkalı olarak yaptığı açıklama şöyledir : «*Ahırncı şe'r -nakarat- şâir-i âteş-zebân Namık Kemal hazretlerininindir.*»⁴⁵ Şüphe-

44 Hâdi, a.g.e., s. 96-97.

45 Hâdi, a.g.e., s. 442.

siz ki, bu şiirin yazılmasında, 1907'den sonra Azerbaycan'da sık sık sahneye konulmuş olan *Vatan Yahud Silistre* piyesinin tesiri vardır. İran'daki meşrutiyet ayaklanmalarının da konuya heyecan kattığı, şairi ümitlendirdiği bellidir. O da şiiriyle meşrutiyetçileri desteklemek, cesaretlendirmek ister :

Fecr-i zeferde gülüyor intibâh
 Tiğ-i fütuhât iledir inşirâh,
 İşte emel, işte sebâhü'l-nücâh
 Heğg ü heğget size olsun penâh
 «Arş ireli, arş, bizimdir felâh,
 Arş igidler, veten imdâdına!»⁴⁶

Sehn-i veten sehne-yi bi-dâddır
 Gûşe gelen nale vü feryâddır,
 Ehl-i veten layig-i imdâddır,
 Dehrde ancag yaşayan addır,
 Arş ireli, arş, bizimdir felâh,
 Arş, igidler, veten imdâdına!»

...
 Kerb ü belâda size rûh-i Hüséyn,
 Ekber ü Ebbâs şehâhet-güzin,
 Yetmiş iki hür, déyirler yeğin :
 Sizlere hürriyyetimizdir müin,
 (nakarat)

...
 Erz-i Necef'den dehen-i Mürteza
 Sizleri algışlayır, éyler sedâ :
 Sovlet-i şîrânenize merhabâ!
 Nüsret édîr tiğinizi pişvâ
 (nakarat)⁴⁷

Hadi bu şiirinde İran hürriyet mücahidlerini (ki bunların büyük bir kısmı Azerbaycan Türkleri idi) yüreklendirmek isterken

46 Namık Kemal'e ait bu beytlerdeki imla Azerbaycan neşrinde olduğu gibi korunmuştur.

47 Şiirin tamamı; Hâdi, a.g.e., s. 110-111'dedir.

dinî motifler kullanır : Kerbela, Hz. Hüseyin, Necef vs. gibi. Bu bakımdan manzume bize Namık Kemal'in «Vaveylası'nı da hatırlatır.

Hadî'nin «Hürriyet kasidesi»ne yazdığı ikinci nazire 11 ve 18 Yanvar (Ocak) 1909 tarihinde *İttifak* gazetesinin 9, 15. sayılarında «Bir nefer veten-perest» imzasıyla «Terane-yi ehrârâne» başlığı altında neşredilir :

Cahân yékser münevver oldu nur-i edl ü ra'fetden,
Bizik mehrûm olan yalnız bu feyz-i ademiyyetden,
Diriğâ, müstebidler çekmez el hübb-i riyâsetden,
Cinâyetden, şegâvetden, denâetden, zelâletden,
Usan zalım, usan, el çek gesâvetden, lecâletden!
Gutar bu millet-i mezlûmeni géyd-i esaretinden!

...
Nedir dövmlet, onun hifzinde millet étmese şirket?
Nedir millet, himâye gılmasa her-gâh ona dövmlet?
Galır zülmetde her-gâh olmasa envâr-i hürriyyet,
Ne hürriyyet? Sıratü'l-müstegim-i hifz-i milliyyet
Usan zalım, usan, el çek gesâvetden, lecâletden!
Gutar bu millet-i mezlumeni géyd-i esâretinden!⁴⁸

Şiir iki ayrı vezinle yazılmış iki parçadan ibarettir. Birincide altışar mısralı 7 bent, ikincide beşer mısralı 6 bent vardır. Yukarıda örnek verdiğimiz birinci kısım Namık Kemal'e naziredir. Şair bu kısımda hürriyet taraftarları ağzından «zalime», «müstebide» seslenir, cinayetlerden, hürriyet düşmanlığından ve sorumsuzca hükûmet etmeden vazgeçmesini, utanmasını ister.

Şiirin Namık Kemal'e nazire olmayan ikinci kısmında yine bir hürriyet taraftarı olarak emellerini, fikirlerini açıklar :

Biz veten virânesin edl ile abâd isterik,
Séyl-i edl ile bina-yi zülmü berbâd isterik,
Milletin gelb-i hezinin hurrem ü şâd isterik
Sevmerik géyd-i esâret, helgi azâd isterik,

48 Hâdi, a.g.e., s. 160-162.

Helgi azâd isterik, ganûne müngad isterik.

...

Zülme var ikrâhımız, dâd isterik, dâd isterik.

...

Hem edâlet, hem müsavât ü ühüvvetdir ğerez⁴⁹

...

Manzume, şairin hürriyet perisine seslenişiyle sona erer :

Hur-i hürriyyet, eyâ, mehbûb-i şuh ü dil-şikâr!
Besdürür gıldın nigâb-ı zûlm içinde istitâr,
Yandı nâr-ı hicrin ile âşig-i meftûn ü zâr
Âşigin me'sûğ éder mi bunca eġyâr içre hâr?
Cân ü dilden veslini, éy şuh, şeyyâd isterik.

Namik Kemal'in «Lazımsa» redifli gazellerine nazire yazan şairlerden biri de Hâdi'dir. 11 Fevral (Şubat) 1909 tarihli *İttifag* gazetesinin 34. sayısında «Maşrıġdan bir sedâ» başlığı ile neşredilen bu nazirenin matlaı :

Garanlıġdan çekek el, ger ziyâ-yı nûr lazımsa,
Edek der-yad esâ-yi ictihâdı Tur lazımsa.

şeklindedir. Bazı beytlerini örnek olarak verelim :

Gopur hürriyyet avâzı bugün vicdân-ı Meġribden,
Ayıl, éy Şerg, dinle, zümzümât-i sûr lazımsa!

...

Ne yérde bir harâbe varsa olmuş mesken İslame
Edek kesb-i meâli lâne-yi ma'mûr lazımsa

...

Görek birlikde iş, tenvîr-i istigbâl-i milletçin
Nifaġi terk édek şân ü şükûhü zûr lazımsa.

...

49 Şiir *İttifag*'da iki ayrı sayıda, ayrı ayrı neşredilir, vezinleri de farklı olduġu hâlde şair bunları tek bir manzume olarak kabul etmiş görölüyor. a.g.e., s. 161-162.

Bu vehşetle sizi berbâd éder ahırda istibdâd
Olun meftûn-i hürriyyet, eger cümhûr lazımsa.

...

Bugün İslâmı görmekçin dur éy Adem mezarından,
Gucagla, bağına bas, nâ-halef bir pûr lazımsa!

...

Garanlıgdır veten, bir gül, açıl éy fecr-i hürriyyet,
Zemin-i Meşriğe neşr-i ziyâ gıl, nûr lazımsa!⁵⁰

...

Şiirin tamamı 19 beyttir.

Hâdi, vatan, hürriyet, medeniyet gibi konularda sık sık Namık Kemal'in şiirlerinden ilham aldığı gibi, bazı şiirlerinde de Kemal'i bir hürriyet kahramanı olarak anar : Türkiye'de Meşrutiyet'in ilânından sonra 13 Nisan 1909'da ortaya çıkan ve 31 Mart Vak'ası olarak tarihe geçen isyan, Kafkasya muhitinde de hürriyet taraftarlarını telaşlandırmıştı. Mahmud Şevket Paşa komutasındaki «Hareket Ordusu»nun isyanı bastırması bu bakımdan memnuniyet ve sevinçle karşılanmıştı. İşte bu hadiseler münasebetiyle Hâdi'nin kaleme aldığı ve 24 May (Mayıs) 1909'da *Teraggi* gazetesinin 112. sayısında neşredilen «İşık ve taze âlem» başlıklı manzumede, meşrutiyetin ilân edilmesi ile vatanda yeniliklerin başlığı, saçılan ışıkların; memleketdeki karanlık günlere son verdiği, mazinin cehenneme benzer günlerinin sona erdiği, yenilik kapısının cennetlere açıldığı ifade edilir. Hürriyete susamış insanların ortaya çıkıp çalışmağa başlamaları gerekmektedir, denilerek söz, hürriyet kahramanlarına getirilir :

Her millete bu Şevket'i bahş étdi şeci'an
Enver'dir olan millete vehhâb-i teceddüd.
Nâgis diledi söndüre mişkât-ı Kemal'i
Yandırdı, kül étdi onu ilhâb-i teceddüt.
Son damla ganım tökdürerek, vermeyecekdi;
Bu dil-ber-i gülçöhreni ehzâb-i teceddüt⁵¹.

50 Hâdi, a.g.e., s. 166-167.

51 Hâdi, a.g.e., s. 175-176.

Görüldüğü gibi Meşrutiyet, Namık Kemal'in yaktığı bir meş'ale olarak görülmektedir. Türkiye'de meşrutiyet düşüncesinin gelişmesinde Namık Kemal'in rolü Hâdi tarafından isabetli bir şekilde değerlendirilmiştir.

Hadi'nin bir çok şiirinde Namık Kemal'in tesirleri görülür. O, Namık Kemal'in yücelttiği değerleri —hürriyet, meşrutiyet, medeniyet, inkılabçılık, İslamcılık vs. gibi— tamamen benimsemiş, üstelik Türkiye'ye karşı duyduğu yakınlık Servet-i Fünuncularla ilgisi onun, o devrin Osmanlı Türkçesi ile haşır neşir etmişti. Bu sebeple dili itibariyle de Fikret, Abdülhak Hamid ve dolayısıyla Namık Kemal'e bağlıdır. Kemal'in ifadelerini, imajlarını aynen veya birağ değiştirerek kullanır. Çünkü Kemal'in ideallerini değişik bir muhitte, farklı şartlar altında —ve tabii zamanın taleplerine göre— yaşatmağa çalışmıştır. Bu itibarla da bir çok şiirinde Kemal'i doğrudan doğruya veya dolayısıyla hatırlatan ifadelere de rastlarız : Kemal'in «Vaveylâ»da :

Gît vatan Kabe'de siyaha bürün!
Bir kolun ravza-i Nebî'ye uzat!
Birini Kerbelâ'da Meşhed'e at
Kâinata o héybetinle görün!
Bu temaşaya Hak da âşık olur!

şeklindeki hitabının bir benzerini Hâdi'de de görürüz : 13 Nisan 1911'de İstanbul'da çıkan *Rebab* dergisinin 60. sayısında neşredilen «İstifham» başlıklı şiirinde «vatan» yerine «hakikat»e hitap eder :

«Hakikat éy beşerin sermed-i ilâhesi çık,
Görün bu zulmete batmış muhite çehren açık
Gül éy cebin-i hakikat, bütün füyuzunla
Görün bu millete şems-i zalâm-sûzunla»⁵²

Hareket noktası Kemal olmasına rağmen, taklid değil değiştirme yoluyla orijinal bir ifade, değişik bir sahne tasvir edilmiştir. Hâdi,

52. Selim Refik (Refioğlu), a.g.e., s. 288.

bu şiiri daha sonra yeniden işlemiş, değiştirmiş bu sefer «Ezhar-ı efkâr» ismiyle 24 Fevral (Şubat) 1914'te Bakû'da çıkan *İkbal* dergisinin 586. sayısında neşrettirmiştir⁵³.

Biz burada Hadi'nin şairliğini bir bütün olarak değerlendirmeye kalkışmıyoruz. Sadece onun Namık Kemal'le ilgili veya Kemal'e benzer yanlarını belirtmeye çalıştık.

Mirze Elekber Sâbir ve Namık Kemal

Sâbir (1862-1911), modern Azerî şiirinin kurucularından ve en önde gelen temsilcilerindendir. Azerbaycan'da «Molla Nasreddinciler» adı verilen edebî mektebin en iyi şairidir. Klasik şiirin çağa ayak uydurması, muhteva değiştirmesi, halk diline yönelmesi, realizme ve demokratik düşüncelere, ictimai ve siyasi mevzu-lara ilgi duyması, ahlâkî ve didaktik hususiyetlerini geliştirmesi büyük ölçüde Sâbir'in sayesinde mümkün olmuştur. Arkadaşı ve aynı zamanda devrin romantik şairlerinden biri olan *Abbas Sihhat* onu ve Azerî edebiyatındaki mevkiini şöyle anlatır : «... *Sâbir Efendi mukallid deyil, belke éle müceddiddir ki, köhne şérle yéni şérler arasında bir esrlik geder uçurum açdı ki, bir daha geri dönüp de o uçurumu atlanmağa kimsede cür'et ve cesaret galmadı.*»⁵⁴

Molla Nasreddin mektebi ve Sâbir hakkındaki değerli çalışmalarıyla tanınan Prof. Dr. Abbas Zamanof da şairin Azerî şiirine getirdiği yenilikten bahsederken onun şiirindeki hürriyet, millet sevgisi, yükselme arzusu ve medenîleşme hasretine, bunlarla alâkalı motiflerin bolluğuna dikkati çeker⁵⁵.

Yine aynı ilim adamı bir başka yerde de bu büyük şairi şöyle değerlendirir : «*Sâbir'in zamanesinde bir çoh şairler ictimai heyatdan tecrid olunaraq, «éşg âlemi»ne çekilirdiler. «Bülbüle, éşge, güle dair yala fırladan» gafiye-perdazlara, onların «hetti garışga, kâkili ilan, zenehdanı guyu, kirpikleri gamış, başında saçı gurab» dilber-*

53 Hâdi, a.g.e., s. 224-225.

54 Abbas Sehhet, *Eserleri*, (2 ciltte), 2. c., Tertib eden : Kâmal Talıbzade, Bakû, 1976, s. 14.

55 Abbas Zamanof, *Yaşasın şehriyar-ı hürriyet* (Sâbir hakkında makale), *Emel Dostları*, Bakû, 1979, s. 38-39.

lerine Sâbir gehgehe ile gülürdü. O öz dilberini bu «hanımanı herab» éybecer dilbere garşı goyurdu. Şair Sâbir'in dilberi; hürriyyet dilberi, azadlıq perisi idi. Şair bu periye vurulandan sonra başı belalar çekir, ona pis legebler goyulur, tekfir edilir, te'giblere me'rûz galırdı. Lakin o, «dilber-i hürriyyet»in uğrunda «gece gündüz çarpışır», bu yolda çekdiyi cefalarla fehr édirdi.»⁵⁶

Sâbir hakkındaki bu kısa girişten sonra şairin, Namık Kemal'in düşünceleri ve şiirleriyle alâkalarına geçebiliriz.

Sâbir de Namık Kemal gibi yeni edebiyat anlayışının yaygınlaşması ve benimsenmesi için mücadele etmiş, bunun için eski edebiyat taraftarlarını sert bir dille tenkid etmiş, hatta onlarla eğlenmiştir.

Önce Namık Kemal'in klasik şiirimizi nasıl tenkid ettiğini hatırlayalım. *Celal Mukaddimesi*'nde ve «Talim-i Edebiyata dair risale»sinde şöyle diyor : «Divanlarımızdan biri mütala'a olunurken insan; muhtevi olduğu hayalatı zihninde tecessüm ettirse, etrafını ma'den elli, deniz gönüllü, ayağını Zuhal'ın tepesine basmış, hançerini Mirrih'in göğsüne saplamış memdûhlar; feleği tersine çevirmiş de kadeh diye önüne koymuş, cehennemi alevlendirmiş de dağ diye göğsüne yapışdırmış, bağırdıkça arş-ı â'lâ sarsılır, ağladıkça dünya kan tufanlarına gark olur; âşıklar, boyu serviden uzun, beli kılıçtan ince, ağzı zerrede ufak, kılıç kaşlı, kargı kirpikli, geyik gözlü, yılan saçlı ma'sûkalarla mâlâmâl göreceğinden kendini devler, gulyabaniler âleminde zanneder.»⁵⁷

Sâbir'in Namık Kemal'in bu tenkidinden haberdâr olup olmadığını tesbit edemiyoruz. Ama Sâbir, Kemal'in söylediklerini şiirle ifade etmiş, bu fikirlerin paralelinde bir gazel yazmıştır. 26 İyul (Temmuz) 1909 tarihli *Molla Nasreddin* adlı mizah dergisinin 30. sayısında basılmış olan bu gazelin ünü Türkiye'ye kadar ulaşmış Abdülbaki Gölpınarlı, *Divan Edebiyatı Beyanındadır* (İstanbul, 1945) adlı eserinin sonuna Sâbir'in bu gazelini ve bu gazele ait bir karikatürü de ilave etmiştir. Gazel şöyledir :

56 Abbas Zamanof, a.g.e., a.y.

57 Mukaddime-i Celâl, *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*, II. c., İstanbul, 1978, s. 343.

Ey annın ay, üzün güneş, éy gaşların kemân!
 Céyrân gözüñ, garışga hetin, kâkilin ilan!
 Alma çenen, çenende zenehdân derin guyu,
 Kirpiklerin gamış, dodağın bal, tenin ketân
 Boyun sürahi, boy buhunun bir uca çınar
 Endamın ağ gümüş, yanağın gırmızı enâr
 Halın üzünde buğda, başında saçın gurâb,
 Gâh gâh... geribe gülmelisen hanimân herâb!⁵⁸

Yukarıdaki gazeli Namık Kemal'in tenkidi ile mukayese eden, A. Zamanof'un Sâbir için söylediklerini hatırlarsak iki şahsiyetin düşünceleri arasındaki benzerlik kendiliğinden ortaya çıkar. Namık Kemal'in Divan edebiyatı, İran edebiyatı hakkındaki kanaatlerini Sâbir büyük bir ihtimalle biliyordu. O zaman Azerbaycan'da da eski-yeni edebiyat tartışmaları sürüp gidiyordu. Ayrıca Türkiye'deki edebî cereyanlar yakından takip ediliyordu.

Şiirde Sâbir, «Divan güzeli»nin adetâ bir karikatürünü çizmiştir. O da Namık Kemal gibi uzun bir müddet —Sâbir 30 yıl— klasik şiirle uğraşmıştı. Sonra bilinen sebeplerle Sâbir eski tarz şiirden yararlanmakla birlikte, onu tamamen bırakmış, yeni şiirin önemli temsilcilerinden biri, hatta biri değil belki de en önemli temsilcisi olmuştur.

Şiir ve edebiyat anlayışlarındaki bu paralellikten bahsettikten sonra Sâbir'in Namık Kemal'e yazdığı nazirelere geçebiliriz.

Namık Kemal'in *Vatan Yahud Silistre* oyunundaki «Vatan şarkısı» *Füyûzât* (3 Mart 1907, Sayı : 11) dergisinde neşredildikten hemen sonra Sâbir'in bu şiire naziresi 10 Mart 1907 tarihli *Molla Nasreddin* dergisinin 10. sayısında «Namık Kemal'e benzetme» ifadesiyle okuyuculara takdim edilir :

58 Sâbir'in bütün şiirleri ölümünden sonra dostu Abbas Sıhhat ve öğretmen M. Mahmudbeyof tarafından bir araya getirilmiş, Sâbir'in müstear adlarından biri olan «Hophop»dan hareketle *Hophopnâme* ismiyle 1912'de neşredilmiştir. Daha sonra da bir çok baskısı yapılmıştır. Biz bu çalışmamızda örnek olarak verdiğimiz şiirleri en güzel baskılardan biri olan : M. E. Sâbir, *Hophopname*, Tertib eden : Memmed Memmedof, 3 c., Bakû, 1962-1965'ten almış bulunuyoruz. Bu gazel; I. c., s. 221'dedir.

Amâlımız, efkârımız ifna-yi vetendir,
 Kin ü gerez ü hirs bize ziynet-i tendir,
 Ef'âl yoh, ancag işimiz lâf-i dehendir,
 Dünyâda esâretle bütün kâm alırsız biz,
 Gağazlılarız, yol keseriz, nâm alırsız biz!

...
 Eğreb kimi neşter gücü var dırnağımızda,
 İslâm şusuz olsa, su yoh bardağımızda.
 Her küncde min tülkü yatıp çardağımızda,
 Min hiyle gurup, rütbe vü ikrâm alırsız biz,
 Gağazlılarız, yol keseriz, nâm alırsız biz!

...
 Avropalı öz milletin ihyâ edir, étsin,
 Şe'n ü şeref-i gövmünü i'lâ edir étsin,
 İnsanlığ adın dehrde ibga edir, étsin,
 Gefletde yatıp, ad batırıp, nâm alırsız biz,
 Başa vumurug zolladırırsız, kâm alırsız biz!

Beş bentten ibaret manzume çok büyük ilgi görür, uzun zaman dillerden düşmez⁵⁹. Bu şiire Sâbir'den başkaları da nazireler yazmışlardır : Daha sonraları bir Özbek şairi olarak tanınacak Mak-sud Şeyhzade ve biraz sonra kendisinden bahsedeceğimiz Abdul-halık Gağfarzade.

Kemal'in iftihar hisleriyle, millî gururla dolu epik şiiri, Sâbir tarafından tersyüz edilmiştir. Onun «Osmanlılarız» tarzındaki övünmesi Sâbir'de «Gağazlılarız» şeklinde bir dövünmeğe çevrilmiştir. Hem de acı bir mizahla. Azerbaycan muhiti henüz bu kadar sert bir mizaha hazır değildi. Bu bakımdan Sâbir, hemen bütün şiirleri sebebiyle rahatsız edilmiş, ağır hakaretlere, tehditlere maruz kalmıştır.

Tarih sırasına göre devam edecek olursak Sâbir'in «Vatan şarkısı»na nazire olarak yazdığı ikinci şiir 5 May (Mayıs) 1907 tarihli *Molla Nasreddin*'in 18. sayısında neşredilir :

59 Sâbir, a.g.e., I. c., s. 85.

Övrâdımız, ezkârımız efsâne-yi zendir!
 Efsâne-yi zen, nûr-i dil ü rûh-i bedendir,
 Çün hübb-i nisâ lâzime-yi hübb-i vetendir
 Ehl-i veteniz, hübb-i veten yâd alırsız biz,
 Dindârlarız, günde bir arvâd alırsız biz!

Yoh ferğ bizim hündür ile alçağımızda,
 Dâim görürüz iş bu gocalmış çağımızda,
 Çüt çüt durur övret solumuzda, sağımızda,
 Şehvet guluyuz, nefsdan imdâd alırsız biz!
 Dindârlarız, günde bir arvâd alırsız biz!

...
 Sâir millet övretle edâlet edir, étsin
 Övret ere, er övrete reğbet edir, étsin
 Her kim ki, bir övretle genâet edir étsin!
 Üç dördün ötüp sigede te'dâd alırsız biz!
 Dindârlarız, günde bir arvâd alırsız biz!

Bu sefer şiirin etrafında oluştugu «Osmanlılarız» ifadesi «dindârlarız» şekline sokularak, nazireye ictimai-ahlakî bir çerçeve kazandırılmıştır. Böylece millî hisleri yücelten bir şiire, tamamen ters bir tarzda, sahte dindarların maskeleri düşürülerek, kadının İslâm cemiyetindeki durumu teşhir edilerek acı bir dille cevap verilmiştir. Nazire taklide değil, orijinal bir yaratıcılığa dayanmaktadır ve ancak Sâbirânedir! Bu satirik monolog da önceki nazire gibi Azerbaycan'da geniş yankılar uyandırmış, şiiri anlayamayan bir çok kimse son derecede rahatsız olmuşlardı. Zamanın Türkçü-İslâmcı düşüncelerini temsil eden *Füyuzât* dergisinde, güyâ Sâbir'in rencide ettiği «Kafkashıları», «dindârları» müdafaa etmek iddiasını taşıyan bir cevap neşredilir. Bu da yine Namık Kemal'in «Vatan şarkısı»na bir nazire olarak yazılmıştır: Abdulhalık Gafarzade (Cenneti)nin «Fahriyye» adını taşıyan bu şiiri 7 Avgust (Ağustos) 1907 tarihli *Füyuzât*'ın 24. sayısında çıkmıştır.

F a h r i y y e

Herçend düçâr-ı mihen-i ehl-i cefâyız
 Herçend bu eyyâmda pa-bend-i belâyız
 Ey hâr gören bizleri bizler nücebâyız
 Méydân-ı hamîyyetde âlem-dâr-ı vefâyız,
 Tûrânlılarınız sâhib-i şân ü şerefiz biz
 Eslâfımızın nâ'ibi héyrü'l-helefiz biz!

Ey zulm ü cehâlet hezer ét göz yaşımızdan,
 Dûr olmalısın topragımızdan, daşımızdan,
 Bu yolda meded bizlere meslek-daşımızdan,
 Hürriyyet üçün vazgeçeriz cân, başımızdan,
 (nakarat)

...
 Ey Cennetî biz sıdk ü safâdan ururuz dem,
 İhvân-ı safâyız ki vefâdan ururuz dem,
 «Sanma ki abes féyz-i devâdan ururuz dem
 Bu millete dârû-yî şifâdan ururuz dem
 (nakarat)⁶⁰

Şiir her biri altışar mısralı 6 bentten ibarettir. Cennetî'nin Sâbir'in tersine Namık Kemal'e daha yakın bir tarzda nazire yazmak istediği anlaşılıyor. Vatandaşlarını Sâbir'in töhmetlerinden kurtarmak için Kemal'de «Osmanlılarınız» tarzında görülen kimlik bildirmeyi daha da genişleterek bütün Türk dünyasını içine alacak bir ifade tercih eder; «Turanlılarınız»¹ kullanır.

Sâbir, Gaffarzade (Cennetî)nin bu şiirine cevap verirken dolayısıyla Namık Kemal'e üçüncü naziresini yazmış olur. Bu şiir de 26 Avgust (Ağustos) 1907 tarihli *Molla Nasreddin*'in 32. sayısında neşredilir :

60 Bu şiirle ve şâiriyle ilgili kısa bir açıklama *Hophopname*'de vardır : I. c., s. 264.

F a h r i y y e

Herçend esirân-ı guyudât-ı zemânız,
 Herçend düçarân-ı beliyât-i cehânız,
 Zenn étme ki, bu esrde avâre-yi nânız,
 Evvel ne idikse, yéne biz şimdi hemânız.
 Turanlılarız, âdi-yi şuğl-i selefiz biz!
 Öz gövmümüzün başına engel-kelefiz biz!

Zülmet sever insânlarız üç bés yaşımızdan,
 Fitne göyerir torpağımızdan, daşımızdan
 Tarâc éderek bâc alırsız gardaşımızdan,
 Çıhmaz, çıhabilmez de bu âdet başımızdan
 Eslâfımıza çünkü heğigi helefiz biz!
 Öz gövmümüzün başına engel-kelefiz biz!

Ol gün ki, Melik Şah Büzürg éyledi rihlet
 Etdik iki nâ-merd vezire tebeiyyet
 Gırdıg o geder bir birimizden ki nehâyet
 Düşmen gatıp el, tahtımızı éyledi garet
 Öz heğimizi gözlemeye bi-terefiz biz!
 Turanlılarız, âdi-yi şuğl-i selefiz biz!

...
 Bir veğt de dehi Garagoyun, Ağgoyun oldug,
 Azerbaycan'a hem de Anadolu'ya doldug,
 Ol gedr gırıp bir birimizden ki, yoruldu,
 Gırdıgca yoruldu ve yoruldu gırdıgca,
 Turanlılarız, âdi-yi şuğl-i selefiz biz!
 Öz gövmümüzün başına engel-kelefiz biz!

Bir veğt salıp tefriğe olduğ iki gismet,
 Téymür şehe bir pârâmız étđi himâyet,
 Hân İldırım'a bir pârâmız gıldı itâet
 Ganlar saçılıp Angara'da göpdu giyâmet,
 Ehsen bize! hem tîrzeniz, hem hedefiz biz!
 Öz gövmümüzün başına engel-kelefiz biz!

Téymur şeh-i lenge olup tâbe'-yi fermân,
 Hân Tohtamış'ı éyledik al ğanına ğeltân
 Tâ oldu Ğızıl Orda'ların dövleti talân,
 Mesko (Moskov) şehine fâide-behş oldu bu meydân
 El-yövm uruslaşmag ile zî-şerefiz biz!
 Öz dînimizin başına engel-kelefiz biz!

Bir veğt Şâh İsmâyl u Sultân Selîm'e
 Meftûn olarak éyledik İslâm'ı dü-nîme
 Ğoyduĝ iki teze adı bir dîn-i ğedîme;
 Saldı bu teşeyyö', bu tesennün bizi bîme,
 Ğaldıĝca bu hâletle sezâ-yı esefiz 'biz!
 Öz dînimizin başına engel-kelefiz biz!⁶¹

...

Bu cevabında da görüldüğü gibi Sâbir alışılmış bir tarzda nazire yazmıyor. Şeklen nazire geleneğine sadık kalıyor; vezne ve kafiye dikkat ediyor, ama şiirin umumî havasını, ifade tarzını, edasını tamamen değiştiriyor. Bu şiirde bütün bir Türk tarihinin tahlili yapılmıştır: Cengiz Han'dan Nâdir Şâh'a ve yüzyılımızın başına kadar. Manzumede Türk tarihinin esef edilecek, ders alınacak talihsizlikleri, çirkinlikleri, acı gerçekleri Sâbir'in o kendine mahsus humor ve satirik diliyle sergilenmiştir. Biz bu şiirde Sâbir'in Türk ve İslâm âlemine oldukça realist bir açıdan ve tarihi idealize etmeden bakabildiğini görüyoruz. O kardeş kavgalarının olmadığı, mezhep çatışmalarının ortadan kalktığı muhayyel bir çağın hasreti içindedir. Sâbir devrinin hiç bir ideolojisine hayran değildi, ama genel çizgilerine baktığımızda, ictimaî, siyasî düşüncelerini gözden geçirdiğimizde onun kendine mahsus İslâmcı görüşleri olduğunu anlarız. Sâbir'in bu yanı, ya kapatılmağa ya da saptırılmağa çalışılmıştır. 1907 yılında, Türk ve İslâm âleminin çok kötü günler geçirdiği bir zamanda, bu tarzda bir manzume yazması da fikrimizi destekler.

Sâbir «Vatan Şarkısı»nın ilhamıyla bir küçük şiir daha yazmıştır. Kronolojik sıranın dışına çıkarak bu şiire de bir göz atalım: Manzume İran meşrutiyet ayaklanmalarının kahramanların-

61 Sâbir, a.g.e., I. c., s. 115-117.

dan biri olan Abbas Ağa ile alâkalıdır. Tebrizli bu mücahid İran'ın başvekili Mirza Elesger Han (Atabey-i A'zam)'ı 31 Ağustos 1907'de öldürmüş, daha sonra da hükûmet kuvvetleri tarafından Abbas Ağa öldürülmüştür. «Abbas Ağa deyir ki» adını taşıyan şiir 19 Yanvar (Ocak) 1911 tarihli *Güneş* dergisinin 16. sayısında neşredilir :

Abbas Ağa Deyir Ki

Cân verip millete, âli, ebedî nâm alırsız biz,
Ne ziyân éyleyiriz, cân veririz, kâm alırsız.
Getlimiz yövmü bize sanma müsibet günüdür,
Biz o gün Hezret-i Heğg'dan yéni bir bayrâm alırsız.
Gan déyil ne'shimiz üstünde gızıl tek gızaran,
Eskerânız ki, hüner gösterip, en'âm alırsız⁶².

Mizahî olmaması şiirin dikkati çeken ilk özelliğidir. Bir hiciv şairi olarak tanınmış bulunan Sâbir'in mizahî olamayan şiirleri çok azdır. Sâbir, Namık Kemal'in havasına belki de en uygun konulardan biri karşısındadır : Bir hürriyet mücahidini, bir inkılâp kahramanını yüceltecektir. Abbas Ağa'yı kendi ağzından konuştururken «biz» zamirini kullanır. Böylece hem Namık Kemal'den gelen kafiye riayet etmiş olur hem de bir inkılâpçının ağzından, bütün inkılâpçıların psikolojisini vermeğe muvaffak olur.

Sözünü edeceğimiz son şiir bir nazire değildir. Sâbir Namık Kemal'in bir mısraını almış ve onu bir dördlük hâline getirmiştir. 14 İyul (Temmuz) 1910'da *Hakikat* gazetesinin 160. sayısında neşredilmiştir :

Déyirdik bir zamânlar biz kemâl-i fehr ü hümmetle
«Cihân-girâne bir devlet çıkarduk bir aşiretten!»
Bugün de iftihâr étsek sezâdır, fert-i géyretle :
Keremkârâne bés dövlet yétistirdik reyyetden!⁶³

62 Sâbir, a.g.e., II. c., s. 155.

63 Sâbir, a.g.e., II. c., s. 78.

Bu kıt'ada Sâbir, İslâm ve Türk âleminin birleşmek yerine birbirlerinden ayrıldığını, yine kendine has acı bir gülüşle ifade ediyor.

Şimdiye kadar gözden geçirdiğimiz Sâbir'in Namık Kemal'in şiirleriyle doğrudan doğruya alâkası olan şiirleriydi. Bir de şiirlerinde çok kullandığı «evlad-ı vatan», «dilber-i hürriyet», «peri-yi hürriyet», «ehl-i istibdad», «meydan-ı hamiyet», «hurşid-i hürriyet», «çehre-yi hürriyet», ve daha birçok ifadeleri, fikir ve ideal dünyasının anahtarları olan bazı kelime ve kavramları Namık Kemal'e paralel olarak kullanır. Bu müşterek taraflar da gözden kaçırılmamalıdır. Bu husus Sâbir için geçerli olduğu gibi daha birçok Azerî şairi için de geçerlidir. Sâbir'in bu tarz şiirlerinden de bir örnek verelim :

Ey dilber-i hürriyyet, olandan beri âşık
Könlüm sene, çarpışmadadır ruz ü şeb ile!
Dérlerse eger iş bu sebebden mene fâsig,
Pek müftehirem men de bu âli legeb ile!⁶⁴

Aynı şekilde Sâbir'in Türkiye ve İran'daki meşrutiyet hareketleri ile alâkalı olarak yazmış olduğu bir çok şiirde, hürriyyet redifli iki ayrı şiirinde ve daha başka manzumelerinde Namık Kemal'le paralellik gösteren, onun fikir ve ideal dünyası ile yakın özelliklere, edâya sahip şiirler görülür. Biz yalnız nazireler üzerinde durmağı tercih ettiğimiz için bu tarz benzerliklerin tebitine çalışmadık.

Maksud Şeyhzade ve Namık Kemal :

Şeyhzade 1908'de Azerbaycan'ın Ağdaş kazasında doğmuş, tahsiline Bakû'da devam ederek öğretmen okulundan mezun olmuştur (1920-1925). Bu okulda Osmanlı Türk edebiyatını da yakından takip etme imkânı bulmuştur. Sınıf arkadaşı Ekrem Cefer okulun programından, derslerinden bahsederken bu hususu da açıklıyor : «*Azerbaycan edebiyatını Türk edebiyatı (Anadolu Türk edebiyatı Y. A.) ile birlikte geçirdik. Türk edebiyatının Tan-*

zimat, Servet-i Fünun, Millî edebiyat adlanan dövrleri hususile diğget merkezinde idi. Çohumuz kimi M. Şeyhzade de élm, sen'et teşnesi idi. İşi, péşesi ohumagdı. Tevfik Fikret'in Rübab-i Şikestesı o geder ohunmuşdu ki, yarpagları yıpranmışdı. M. Müşfig ile birlikde M. Şeyhzade bu kitabın delisi idi. Sonraları edebî ganaetlerimiz yetkinleşdi, duruldu, be'zi yazıcılara münasibetimiz déyişdi. Ancag Türk edebiyatında üç dahi sen'etkâr : Namık Kemal, Tevfik Fikret ve Abdülhak Hamid bizim üçün me'bed olarak galdı. Yetkin yaşlarında Şeyhzade déyerdi ki Namık Kemal halgın yalnız edebiyatı tarihine yoh hem de ictimai-siyasî fikir tarihine giren, geniş tebietli, nâdir sen'etkârlardandır.»⁶⁵

Şeyhzade küçük yaşlarından itibaren şiir yazmağa başlamış, öğretmen okulunda iken de şiirleri gazetelerde neşredilmiştir. İlk şiirlerinden itibaren Türk edebiyatının ve Türkiye Türkçesi'nin tesirleri görülür. Azerbaycan Elyazmaları Enstitüsünde muhafaza edilmekte olan «Şeyhzade defteri»nde bu hususu gösteren bir çok şiirin olduğunu Halil Rıza'nın şair hakkındaki monografisinden öğreniyoruz. İstiklâl savaşı sırasında Mustafa Kemal ve Türkiye ile alâkalı şiirler de yazmış bulunan Şeyhzade'nin Namık Kemal'in «Vatan şarkısı»na da bir naziresi vardır : «Azerbaycan» adlı bu şiir Sâbir'in naziresinden sonra yazılmış ve neşredilmemiştir. Şeyhzade'nin aruzla yazdığı nadir şiirlerden biridir. O Türkiye'deki millî edebiyat akımının tesiri ile hece vezninde yazmağı tercih etmiştir. Naziresinin matlaı :

Amalımız, efkârımız evlâd-ı vatândır,
Od kalbimizin sevgisi, feryâdı vatândır⁶⁶.

Bu nazireyi değerlendiren Halil Rıza şöyle diyor : «Namık Kemal şe'rinde bedii tesdiğ, Sâbir şe'rinde ise bedii inkâr var. Genç Maksud Sâbir'in satirik inkârına déyil, Namık Kemal'in lirik tesdiğine ses vermeyi lâzım bilmiştir.»⁶⁷

65 Halil Rıza, *Meğsud Şeyzade'nin bedii yaradıcılığı*, Bakû, 1980, s. 13-14'ten naklen. Bu inceleme Şeyhzade hakkında yapılmış en önemli ilmi araştırmadır.

66 Halil Rıza, a.g.e., s. 15, 17, 22, 23, 28, 29.

67 Halil Rıza, a.g.e., s. 29.

1928 yılından itibaren Özbekistan'da yaşamağa mecbur kalan Şeyhzade, modern Özbek edebiyatının gelişmesinde önemli rol oynamış, tanınmış Özbek şairleri arasında yer alabilmiştir.

**

Namik Kemal'in Azerî şairleri üzerindeki tesirleri, Azerî edebiyatındaki izleri elbette ki bu kadar değildir. Biz elimizdeki sınırlı imkânlarla ancak bu kadarına ulaşabildik. Özellikle Azerbaycan'daki gazete ve dergi koleksiyonları tam olarak taranırsa dha fazla malzemenin çıkacağından eminiz.

Namik Kemal'in bazı şiirlerinin de Azerbaycan'da düzenlenen şiir mecmualarında yer aldığı anlaşılıyor : Düzenleyeni bilinmeyen M-237/2991 numaralı «*cünk*»ün 82a - 85b yaprakları arasında şiirleri vardır⁶⁸. Yazmayı göremediğimiz için hangi şiirleri ihtiva ettiğini bilemiyoruz.

Namik Kemal'in Azerbaycan'da ne derecede tanınmış, inkılâpçılar ve hürriyet taraftarları arasında ne derecede sevilmiş olduğunu gösteren bir hadiseyle bu bahsi tamamlayalım : Güney Azerbaycan'ın hürriyet şehitlerinden «Azadistan hükûmeti»nin kurucusu büyük mücahid Şeyh Muhammed Hıyabanî, şah kuvvetleriyle vuruşmasında kılıçla ağır yaralanır, yakalanarak asılırken, son nefesinde Namık Kemal'in «*Görmeden ölürsem millette ümid ettiğimiz feyzi / Yazılsın seng-i kabrime vatan mahzun ben mahzun*» beytini okur⁶⁹.

Azerbaycan tiyatrosu hayatında Namık Kemal'in dramları :

Şimdiye kadar söylediklerimizden de anlaşıldığı gibi Namık Kemal, XX. asrın başlarında artık Çarlık yönetimi altında bulunan Türkler tarafından tanınmış; Kazan ve Azerbaycan'da Va-

68 *Elyazmalar kataloğu* (Cünkler), Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Respublika Elyazmalar Fondu, Bakû, 1977, s. 20, 3 Numaralı cünk.

69 28 Ekim 1988'de Bakû'da Gulam Memmedli'nin evindeki sohbetimizde, Rustem Hüseyinof'tan dinledim. *Hıyabanî* (Bakû, 1949) hakkında bir eser yazmış olan G. Memmedli de tasdik ederek Hıyabanî'nin Namık Kemal'i çok sevip takdir etmiş olduğunu açıkladı.

tan Yahud Silistre, Zavallı Çocuk, Rüya gibi eserleri bazı değişikliklerle her iki Türk lehçesine de çevrilmiş bulunuyordu.

Dramlarının baskı tarihleri daha erken olmasına rağmen sahnelenmeleri 1906 yılına kadar gecikir. Çünkü tiyatro hayatı bu bölgelerde daha geç başlamıştır. Yine belirli sebepler yüzünden sürekli sansür gözetiminde tutulan tiyatro hayatında, Namık Kemal gibi vatansever, hürriyet taraftarı bir kimsenin eserlerinin oynanması 1905'ten önce düşünülemezdi bile. Bu sebeple Rus meşrutiyet hareketinden sonra bütün Türkler arasında tiyatro hayatı da süratle gelişmiştir. Buna bağlı olarak profesyonel tiyatro toplulukları da kurulur.

«Nicat», 1906-1917 yılları arasında faaliyet göstermiş en önemli tiyatro topluluklarından biridir. Bu toplulukta çalışan Hüseyin Ereblinski, Cehangir Zeynalof, M. A. Aliyev, Hüseyin Serabski vs. gibi aktör ve rejisörler Namık Kemal'in eserlerinin oynanmasında da değerli hizmetler görmüşlerdir⁷⁰.

O yıllarda Azerbaycan'da faaliyet gösteren diğer önemli tiyatro topluluklarından biri de «Sefa»dır; 1910-1917 yılları arasında faaliyet göstermiştir. Bu topluluk tiyatro faaliyetlerini daha muntazam bir hâle getirerek yalnız Azerbaycan'da değil, bütün Kafkasya'da, İran'da, Türkmenistan, Özbekistan ve Kazan yörelerinde turneler düzenleyerek çalışmalarını yaygınlaştırmıştır. Turnelerde genellikle yöneticiliği H. Ereblinski yapmıştır. «Sefa» topluluğunun özellikle Tiflis ve Kazan turneleri çok başarılı olmuştur. Tanınmış aktör Abbas Mirze Şerifzade de bu grupta bulunmuştur⁷¹.

Bunların dışında da bazı küçük tiyatro toplulukları bulunmuştur: Cehangir Zeynalof'un yönetiminde «Müselman dram artistleri şirketi», *Tekâmül* gazetesinin desteğinde «Hamiyyet» gibi⁷².

Azerbaycan'da veya diğer yörelerde Namık Kemal'in sahnelenen oyunlarının bu tiyatro toplulukları veya aynı zamanda iki

70 C. Ceferof, *Azerbaycan Teatrı (1873-1973)*, Bakü, 1974, s. 60-63 ve ayrıca; «Nicat» (maddesi), *Azerbaycan Sovet Ensiklopediyası*, VII. c., s. 272.

71 C. Ceferof, a.g.e., s. 67-68, ve «Sefa» (maddesi); *Azerbaycan Sovet Ensiklopediyası*, VIII. c., s. 403-404.

72 C. Ceferof, a.g.e., s. 58-61.

toplulukta veya serbest olarak çalışan bazı aktörlerin çalışmalarıyla gerçekleştirildiğini görürüz. Oyunlarda rol alan artistler, bilhassa baş rol oynayanlar ve rejisörlük yapanlar hep zamanın tanınmış sanatçılarıdır : H. Erebski, C. Zeynalof, M. A. Aliyev, Ebül-feth Veli, H. Serabski, A. A. Ağayev, Sidgi Ruhulla vs. Bu aktörler arasında kadın rollerine çıkan Türk olmayan oyuncularla da karşılaşırız : Şatnova, Mihaylova, Olenskaya gibi. Bazan da kadın rollerine erkek oyuncular çıkmışlardır.

Dikkatimizi çeken bir husus da Türkiye'den gelen bazı aktörlerin Kemal'in bazı eserlerinin Azerbaycan ve İran'da sahnelenmesini gerçekleştirmiş olmalarıdır : Oyunlarla ilgili cedvelde de görüleceği gibi Osman Bey (Bektaşızade), Ali Fehmi ve Merziye Hanım gibi İstanbul'dan gelmiş sanatçılar 18 May (Mayıs) 1912'de Revan (şimdiki Ermenistan'ın başşehri Yerevan)da *Vatan Yahud Silistre*'yi oynamışlardır. Aynı grup 18 Ağustos 1912'de de Kuzey Azerbaycan'da Zakatala şehrinde *Zavallı Çocuk*'u sahnelemişlerdir. Osman Bektaşızade ve Merziye Hanım'ın 1914 yılında da Bakû yakınındaki bir işçi muhiti olan Balahani'da *Akif Bey*'i oynadıklarını, 11 Nisan 1914'te Tebriz'de *Zavallı Çocuk*'u 9 Mayıs 1914 tarihinde de Culfa'da (Rus tarafı olmalı YA.) *Akif Bey*'i sahnelediklerini öğreniyoruz. Herhalde Osman Bektaşızade'nin başkanlık ettiği bir tiyatro topluluğu —biri 1912 diğeri 1914 olmak üzere iki kere Türkiye'den gelerek (?)— mahallî sanatçıların da katılımıyla bazı eserler oynamışlardır. Bunların arasında Namık Kemal'in de adı geçen eserleri bulunmaktadır. Acaba bu tiyatro grubu Türkiye'de ne gibi faaliyetler göstermiş, Azerbaycan'da daha hangi Türk oyunlarını sergilemişlerdir? Gulam Memmedli'nin «salnamelerinde» bu grubun Namık Kemal'e ait olmayan başka oyunları hakkında da kayıtlar vardır. Biz konu dışına çıkmamak için bu kadarıyla yetiniyoruz.

Bu hadisenin bir de tersi vardır : Azerbaycanlı tiyatro sanatçıları Türkiye'ye gelerek 24 Mayıs 1919'da İstanbul Şark Tiyatrosu sahnesinde *Zavallı Çocuk*'u oynamışlardır⁷³

1906-1920 yılları arasında Türkiye-Azerbaycan arasında sıkı kültürel alâkalar tiyatro hayatını da açıkça etkilemiştir. Bizim

73 Gulam Memmedli, *ATS*, s. 526.

üzerinde durduğumuz Namık Kemal'in eserlerinin dışında Şemseddin Sami, Abdülhak Hamid gibi yazarlarımızın da bazı eserleri, Azerbaycan'da çok oynanmış piyesler arasında yer almıştır. Azerbaycan tiyatrosu üzerindeki çalışmaları ile tanınan Cefer Ceferof, Azerî sahnelerinin unutulmaz aktörü Hüseyin Ereblinski ve oynadığı rollerden söz ederken şöyle diyor : «*Tekçe Gerb ve Rusiya deyil Şark da Ereblinski'nin repertuarını ziynetlendirirdi : Gâve (Ş. Sami), Vetên (N. Kemal), Naci Bey (Gülnehâl : N. Kemal ?), Akif Bey (N. Kemal), Behtsiz Bala (Zavallı Çocuk, N. Kemal), Behtsiz İgid (Gali Asker Kemal) ... hemçinin Héyne'den tercüme edilmiş Elmansur temâşaları ile Ereblinski öz seyircilerini İran, Türkiye, Ereb âlemi ile tanış édirdi.*»⁷⁴

Ereblinski, A. M. Şerifzade, E. Veli, gibi artistler veya bunların başkanlık ettiği topluluklar Kemal'in eserlerini İran, Kazan, Türkmenistan gibi yörelerde de oynamışlardır. Sıdî Ruhulla ve arkadaşlarının da 1923'te Hocend şehrinde *Gülnehâl*'i oynadıklarını biliyoruz.

Açıkça görülüyor ki, Azerbaycanlı sanatçılar Namık Kemal'in eserlerini büyük bir Türk coğrafyasında oynayarak onun fikirlerinin, ideallerinin yayılmasına, benimsenmesine büyük hizmet etmişlerdir. O yıllarda hem Azerbaycan'da hem de diğer Türk bölgelerinde millî şuurun uyanışı ve halka yayılışı söz konusudur. Bu hususta da Kemal'in eserlerinin büyük bir yol oynadıklarına şüphe yoktur.

Elde edebildiğimiz verilere göre Kemal'i Azerbaycan'da ilk oynanan dramı *Behtsiz Bala (Zavallı Çocuk)*'dir; 25 Noyabr (Kasım) 1906'da Bakû'da sahnelenmiştir. Henüz profesyonel artistler yoktur : bütün rolleri «muallimler» oynamışlardır.

Vatan Yahud Silistre'nin ilk temsili 7 Dekabr (Aralık) 1907'de yine Bakû'dadır. Aktörler ve oyun hakkında başka bilgi yok. Bütün araştırmamız sırasında dikkatimizi çeken bir husus da 1876'da Rusça'ya çevrilmiş olmasına rağmen bu dram hakkında, Azerbaycan muhitinin 1906'lara kadar bir fikri olduğuna dair en ufak bir şeye rastlamamamızdır. Demek ki Azeri aydınlarının büyük bir

74 C. Ceferof, *Eserleri* (2 ciltte), II. c., Bakû, 1968, s. 11.

kısmı 1900'lere kadar Türkiye'de olup bitenleri Rus matbuatından çok az izlemişlerdir(?). Azerbaycan'ın doğrudan doğruya Türkiye matbuatını takip etmiş olduğunu bir kere daha burada hatırlatmanın yararlı olacağını düşünüyoruz.

Diğer oyunlarının nerede ve nasıl temsil edildikleri hakkında ilgili cedvelde bilgiler vardır.

Anlaşıldığı kadar Azerbaycan'da en çok beğenilen oyun *Vatan Yahud Silistre* olmuş bunu *Zavalh Çocuk* ve *Akif Bey* izlemiştir. Elimizdeki verilere göre 1906-1922 yılları arasında *Vatan Yahud Silistre* 40, *Zavalh Çocuk* 24, *Akif Bey* 13, *Kara Bela* 4, *Gül-nihâl* de 3 kere ayrı ayrı kuruluşlarla sahnelenmişlerdir. Bunu söylerken, aynı oyunun bir hafta kadar bir zaman süresi içinde, aynı aktörler tarafından oynanmasını kasdediyoruz. Bu rakkamların gerçek temsil sayısını gösterdikleri de söylenemez. Ayrıca küçük yerlerde, öğrenciler veya küçük gruplar, amatörler tarafından oynanmış dramlar olabileceğini de göz önünde bulundurmak gerekir. Daha çok matbuata intikal edilmiş temsillerin tesbit edildiğini biliyoruz. Bu itibarla verdiğimiz rakkamların itibarî olduğu unutulmamalıdır. Yine de bir fikir verebilmek maksadiyle böyle bir değerlendirme yapılmıştır.

Özellikle *Vatan Yahud Silistre*'nin aydınlardan ve halktan büyük ilgi gördüğü ve onları çok etkilediği açıktır. Bu oyundaki «Vatan Şarkısı» ve «Vatan Türküsü» adlarıyla bilinen manzumelerin şairler üzerindeki tesirlerinden söz etmiştik. Yukarıda da temas ettiğimiz gibi Azerbaycan'da o dönemde oluşmağa başlamış millî şuurun pekişmesi; halkın ihtiyacı olan millî kahramanlık duygularının, Azerbaycan yurtseverliğinin, gerçek manada hürriyet aşkının inkılâpçı düşüncelerin yerleşmesinde bu oyun, hiçbir eserle mukayese edilemeyecek derecede büyük bir rol oynamıştır.

Vatan Yahud Silistre'nin tesirlerini gösteren bir başka tesbitimizi de zikretmenin yararlı olacağını sanıyoruz. 1911'de bu dramdaki kahramanlardan Abdullah Çavuş'un meşhur tekerlemesi; «Kıyamet mi kopar» halk arasında çok sevilmiş, dillerde ezber olmuştur. Eziz Şerif, babası Kurban Ali Şerifzade'nin aşağıda bir kısmını vereceğimiz yazısı için şöyle bir açıklamada bulunuyor: «Me'lûm olduğu üzere Türk demokrat şairi ve dramaturgu Namık

Kemal'in Veten adlı dramında bir çavuş söz başı «giyamet mi gopar?» cümlesini tekrar edir. O zaman bu piyes tez tez sehnedə goyulurdu və Türk çavuşunun bu cümlesi bir növ zerb-mesel hasiyəti almışdı.»⁷⁵

Bu oyundan ilham alarak bir mizahî yazı neşrettiren Kurban Ali Şerifzade, Abdullah Çavuş'un bu ifadesini yazısı içinde çok güzel bir şekilde kullanır : *Molla Nasreddin* dergisinin 7 Fevral (Şubat) 1911 tarihli 6. sayısında «*Giyamet mi gopar*» başlığı altında neşredilen «feyleton»da günün çeşitli siyasî meselelerine bir iki kısa cümle ile, fakat çok sert ve nükteli bir tarzda dokunulur, her fikir bu ifade ile tamamlanır. Yazı «*eger benim bu giyamet mi goparım, Veten teatrındaki Abdullah Çavuş'un «giyamet mi gopar»ından uzun olsa giyamet mi gopar?» sorusu ile tamamlanır*»⁷⁶.

Dramların Azerbaycan dışındaki temsilleri :

Daha önce de yeri geldikçe Namık Kemal'in Azerbaycanlı tiyatro sanatçıları tarafından bütün Kafkasya, Kazan ve Türkmenistan ile İran'da sahnelenen oyunlarından söz etmiştik. Şimdi bunlara yine kronolojik bir sıra ile kısaca göz atalım.

Şimdiki Gürcistan'ın başkenti olan Tiflis'te bir çok oyunun sergilendiğini görüyoruz. XIX. asrın sonları ile XX. asrın başlarında Tiflis, bu yörenin en önemli kültür merkezlerinden idi. Bu özelliği Türkler ve Müslümanlar için de geçerlidir. O dönemde şehirde büyük bir Türk-Müslüman nüfusu yaşıyordu. Bu bakımdan Tiflis, Azerbaycan kültür tarihinde önemli bir yer tutar⁷⁷.

Namık Kemal'in burada ilk oynanan oyunu *Zavallı Çocuk*'tur. 1908'de Bakû'dan gelen Ereblinski yönetimindeki oyuncular, «yerli heveskârlar»ın da yardımı ile eseri sahnelemişlerdir. Kemal'in diğer oyunları da Bakû'da sahnelendikten kısa bir süre sonra Tiflis'te oynamışlardır.

⁷⁵ Eziz Şerif, a.g.e., 1977, s. 16-17.

⁷⁶ a.y., s. 17.

⁷⁷ Bu husus için bak. Abbas Hacıyev, *Tiflis Edebi Muhiti*, Bakû, 1980, Adil Mişiyev, *Azerbaycan Yazıçıları ve Tiflis Edebi-İctimaî Muhiti*, Tbilisi (Tiflis), 1987.

Azerî oyuncular 22 Ağustos 1908'de Nijni Novgorod şehrine giderek Kazanlı artistlerle birlikte, müsterek oyunlar sahnelemişlerdir. Bunların içinde belirtilen tarihte oynanan *Zavallı Çocuk* da vardır. Bu temsil için *Yıldız* dergisinin 300. sayısında şöyle deniliyor : Halk çok etkilenmişti; facialı bir vak'ânın içinde kendilerini hissediyorlardı.

Türkmenistan taraflarında oynanan ilk dram *Vatan Yahud Silistre'dir*. 9 Mart 1911 de sahnelenen bu oyunun Azerbaycanlı oyuncular tarafından değil, «yerli heveskârlar» tarafından sahnelenmiş olması dikkati çeker.

Bakû'dan Krasnovodsk'a giden H. Ereblinski ve arkadaşları 6 Noyabr (Kasım) 1911'da burada *Zavallı Çocuk*'u oynarlar. Eser halk arasında büyük ilgiyle karşılanır. Eseri seyredenler arasında Türkmenler, Tatarlar, Lezgiler, Ruslar ve Ermeniler de vardır. Bu temsil hakkında *İdil* gazetesi şunları yazmıştır : «*Behtsiz Bala oynananda Türkmenler bir birine bakiş özlerinin yeddi sekkiz yaşındaki kızlarını gırh elli yaşlı gocaları verip cebr ve zülm etdiklerini çoh yahşı düşünüp, «—Ay gardaş bu oyun olsa da, olmuş ve olacak işleri görsetmektedir» deyirdiler... Özümüzün mezlum kızlarımıza etdiyimiz zülmü ve cebrleri görsetdikleri üçün defelerle bunlara teşekkür edirem.... İnşallah bir zaman geler hamımız düşünerek, pis işlerimizden tövbe ederik...»*⁷⁸

Ereblinski ve arkadaşları burada bir aya yakın zaman kalmışlar, başka oyunlar da oynamışlardır. Ereblinski'nin repertuarında *Vatan Yahud Silistre*, *Akif Bey* gibi eserler de vardı. Acaba bunlardan birini de oynamadılar mı? Elimizdeki veriler buna cevap vermiyor, ama oynamış olmaları kuvvetle muhtemeldir.

1917'nin Temmuz ayının sonlarında yine Ereblinski ve arkadaşları Heşterhan (Astarhan)da *Akif Bey*'i sahnelemişlerdir.

Gulam Memmedli'nin «salnameleri»nden öğrendiğimiz bir gerçek daha var : Azerbaycan'da tiyatro faaliyetleri bütün Kafkasya, Kazan, Batı Türkistan ve İran'dan çok daha önce başlamış ve gelişmiştir. Bu sebeple çeşitli turnelere çıkan Azerî oyuncular, tiyatro kültürünü bütün bu sözü edilen Türk-İslâm coğrafyasına yay-

78 Gulam Memmedli, *HE*, s. 150-151.

mada büyük hizmetler görmüşlerdir. Aynı şekilde Namık Kemal'in Azerbaycan'ın dışında tanınmasında bu tiyatro faaliyetlerinin de önemli rolü olduğu inkâr edilemez. Böylece *Kemal*, Tebriz, Tahran, Astara, Culfa, Batum, Aşgabad, Krasnovodsk, Hoçend vs. gibi şehirlerde halk yığınlarının hafızasına nakşedilmiştir.

İran meşrutiyeti sırasında Tahran'da ilk tiyatro toplulukları da Azerî Türkleri tarafından oluşturulur. 23 İyul (Temmuz) 1906 tarihli *Hayat* gazetesinde E. Nerimanof'un bir makalesinde (Azerî Türklerinin) Tahran'da «Türk dram destesi» adlı 15 kişiden ibaret bir tiyatro grubu kurdukları, Türkçe komediler oynamayı arzu ettikleri bildirilmiştir⁷⁹. Bu topluluğun daha sonra hangi oyunları sahneledikleri hakkında bilgimiz yoktur. Ama merkezi Tebriz olmak üzere İran Azerbaycanı'nda özellikle Bakû'dan, Tiflis'ten gelen aktörler tarafından Türkçe oyunlar sahnelendiği ve bunların da İran'daki ilk tiyatro temsilleri olduğunda hiç kuşku yoktur. Aynı şekilde 1910 yılında Kuzey Azerbaycanlı aktörlerden Mirze Ali Abbasof ve Ruhulla Erebski'nin kendi arkadaşlarıyla ayrı ayrı Güney Azerbaycan'ın bir çok yerlerinde temsiller verdiği tesbit edilmiştir⁸⁰. Tanınmış aktör Abbas Mirze Şerifzade de kendi tiyatro grubu ile takriben 10 Mart 1914 - 10 Haziran 1914 tarihleri arasında İran turnesine çıkmış, aralarında Kemal'in de ilerideki cedvelde belirtilen eserlerini sahnelemiştir. Yine bu yıl Bakû'dan gelen Sıdkı Ruhulla İran'da bazı eserleri sahnelemiştir. Bunların arasında Namık Kemal'in oynandığı tesbit edilebilen ilk eseri *Zavallı Çocuk*'tur: 11 Nisan 1914'te Tebriz'de Türkiye'den gelmiş (Osman) Bektaşızade'nin yönetiminde sahnelenmiştir. 9 Mayıs 1914'te yine Osman Bektaşızade ve Merziye Hanım Culfa'da Akif Bey'i oynamışlardır.

Sahne faaliyetinin İran'da daha çok 1911-1912 yıllarından sonra gelişmeğe başladığı hatırlanırsa 1910'dan itibaren Bakû veya Tiflis'ten gelen profesyonel tiyatro topluluklarının oynadığı Türkçe eserlerin İran tiyatrosu için ne kadar önemli olduğu kendiliğinden anlaşılır. Hatta bu oyunlara İran sarayından da ilgi gösterilmiştir: 20 İyun (Haziran) 1910'da İran şahı için hususî olarak

79 Gulam Memmedli, *ATS*, s. 125.

80 a.g.e., s. 212-216, 220 vd.

Bakû'dan getirtilen Ruhulla Erebski ve arkadaşları Azerbaycan Türkçesi ile (E. Hakverdiliyev'in) *Behtsiz Cavan* adlı eserini ve Dursuneli ve Ballıbadı adlı komediye oynamışlardır⁸¹.

18 İyun (Haziran) 1910 tarihli *Hablübmetin* gazetesinin bildirdiğine göre «Kafkazlılar Meşhed'de teatr destesi teşkil edip, *Veten* dramını hazırlamışlar. Başda Ağazade adlı bir nefer cehâlet-perest seyid olmağa mövhümâtçılar temaşaya mâne olmuşlar»⁸². Burada herhalde Meşhed'de yaşamakta olan Azerî Türklerinden söz edilmektedir. Eğer bu teşebbüs gerçekleştirilebilse idi Namık Kemal'in İran'da oynanan ilk eseri *Vatan Yahud Silistre* olacaktı. Böylece *Vatan*'ın oynanması bir hâyli gecikir.

Yahya Aryenpur *Ez Saba tâ Nima* adlı İran edebiyatı tarihinde ülkesindeki tiyatro hayatından bahsederken Meşrutiyet hareketleri devrinde (1906-1911) Tahran'da Farsça olarak, herhangi bir oyunun sahnelendiğini gösterir belgeye rastlamadığını ifade eder. 1916-17 yılları arasında bazı Azerî tiyatro topluluklarının İran'da —Tahran dâhil— temsiller verdiğini kaydeder. Bunlar arasında *Vatan*'ın —İran'da bu adla oynanmıştır— bulunduğu özellikle işaret ederek, bu dramın o yıllarda İran'da sahnelenen bütün oyunlardan, mukayese kabul etmeyecek derecede üstün olduğunu açıklar. *Vatan*'ın Namık Kemal'in şaheseri olduğunu, coşkun vatan sevgisi, sert ve korkusuzca kinayeleri ihtiva ettiğini, bu özellikleri ile tiyatro tekniği itibariyle, o devirde İran'da yazılan bütün tiyatro eserlerinden daha yüksek seviyede bulunduğunu kabul eder⁸³.

Anlaşıyor ki, tiyatro hayatı İran'da Türkler tarafından geliştirilmiş, bunda Namık Kemal'in oyunlarının da müsbet tesiri olmuştur.

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki kültürel münasebetler çerçevesi içinde düşündüğümüz Kemal'le ilgili bu çalışmanın —yeterli olmasa bile— konunun önemini açığa çıkardığını sanıyoruz.

81 a.g.e., s. 221.

82 a.g.e., s. 220.

83 Y. Aryenpur, *Ez Saba tâ Nima*, 2. c., Tahran 1351, s. 290-291.

Özellikle 1900-1920 yılları arasında Türkiye-Azerbaycan edebî ilişkileri Azerbaycan neşriyatı ağırlık teşkil etmek üzere araştırılmalıdır.

Azerbaycan'la kültürel bağlarımızı asrın ihtiyaçlarına göre geliştirmek istiyorsak, söz konusu araştırmalar, vesikalara dayalı ve objektif bir yaklaşımla ele alınmalıdır. Aslında bu gibi çalışmalar Azerbaycan'da daha kolay gerçekleştirilebilir. Yakın zamanlara kadar orada böyle çalışmalara girmek «tehlikeli» olarak görülmüyordu. Yeni Sovyet politikası çerçevesinde artık Azerbaycan'da da mukayeseli araştırmaların yapılabileceğini ümit ediyor ve bunu iki kardeş toplumun gelecekte de iyi ilişkiler kurabilmeleri, dünya sulhuna yardımcı olabilmeleri için zaruri bir başlangıç olarak düşünüyoruz.

Gulam Memmedli'nin salnamelerinde N. Kemal'in tiyatro eserleriyle ilgili bilgilerin kronolojik cedveli *

1906

25 Noyabr Bakü

Rus-Müselman gız mektebi, «Behtsiz bala» /Zavallı Çocuk/ ve «Yadımdadır». Bütün rolleri müellimler ifa etmişler. Tamaşadan hâsıl olan 264 manat Gence guberniyasının zererdidelerine gönderilmiştir.

ATS s. 131

1907

21 Fevral, (Bakü) İRŞAD

Namık Kemal'in *Veten* dramını Mahmud Nedim Garagözof Azerbaycancaya tercüme ve tebdil etmiştir.

ATS s. 138

2 Mart, (Bakü) İRŞAD

Gence gimnaziya müellimi M. M. Ahundof N. Kemal'in *Veten* dramını tercüme edip senzuraya göndermiştir...

ATS s. 138

1 Sentyabr (Tiflis) ZAKAVKAZYE

Müselman dram edebiyatı yeni orijinal ve tercüme eserler hesabına zenginleşmiştir : ... *Veten*, Türkçe'den tebdil, M. Garagözof...

ATS s. 145

7 Dekabr Bakü

Şehir teatri, ahşam, /yer : Nitikin sirki/, N. Kemal : *Veten* /Aktörler ve oyun hakkında başka bilgi yok./

21 Dekabr Bakü

Şehir teatri, Kastorskaya'nın benefisi, S. H. Ahundova : /tebdil eden/ *Behtsiz Bala* Ata Bey : /rolünde/ Kengerlinski

ATS s. 149

Gence

N. Kemal'in *Veten Yahud Silistre* dramı. M. M. Ahundof tarafından tebdil edilip çapdan çıkmıştır.

ATS s. 151

* Bu cedvelde Gulam Memmedli Bey'in usulü aynen korunmuş, oyunlarla ilgili bilgiler kronolojik sırası bozulmadan alınmıştır. İncelememizde geniş ölçüde eserlerinden yararlandığımız, ayrıca tereddüt ettiğimiz hususlarda bilgisine baş vurduğumuz muhterem Gulam Memmedli Bey'e yardımları ve tavsiyeleri için alenen teşekkürü bir borç biliyoruz.

1908

1 Yanvar Gence

Müselman teatr destesi, bugünlerde N. Kemal! *Veten Yahud Silistre*
/oylanmışdır/

ATS s. 152

14 Yanvar Gence

Şehir ziyahları /tarafından oynanmış/ N. Kemal : *Veten*

ATS s. 153

19 Yanvar İrevan /Revan, Erivan/

Şehir klübü, yerli ziyahlar /tarafından/ N. Kemal : *Veten*

İslam Bey : Mirze Mustafa Recebof

Rejissor : Şefibeyof

ATS s. 154

14 Mart Tiflis (19 Mart tarihli *ZAKAVKAZYE*'den, No : 65)

Tiflis'te artist Ereblinski yerli heveskârlarla birlikte *Behtsiz Bala* eserini
oynamıştır.

Halil Bey : Veli

Tahire Hanım : Rahil

Ayşe : Şatnova

Atabey : Ereblinski

Nöker /uşak/ : Bayramof

Rejissor : H. Ereblinski

ATS s. 157 ve HE s. 54

Not : Bu gazetede piyesin yazarı A. Kazani (Tatar yazarı Ali Asgar Kemal)
gösterilmiş Gulam Memmedli bu yanlış düzelten bir not koymuştur.

3 Aprel Tiflis *KASPI*

Bakü'dan gelmiş artistler burada *Behtsiz Bala* ve... tamaşalarını verdikten
sonra Gence'ye getdiler ki orada da tamaşaları tekrar etsinler.

ATS s. 158

23 May Gence /Tiflis'te çıkan 30 May 1908 tarihli *ZAKAVKAZYE*

No : 120'den/

Gence (Elizabetpol)de *Behtsiz Bala* oynanmıştır.

Ata Bey : Ereblinski, Halil Bey : Veli, Ayşe : İzzetullina

HE s. 63, ATS s. 163

22 Avgust Hijnı Hovgorod

Kafkaz ve Kazan artistleri şirketi *Behtsiz Bala* (Behtsiz Cavan) ve Millet
dostları'nı oynamışlardır.

ATS s. 167

/ve ayrıca/ /nijni Hovgorod/ *YULDUZ* No : 300 /28 Ağustos tarihli sayı/

Bu son günlerde Kazan ve Kafkaz artistleri şirketi biri 18, diğeri 22 Avgus'da
yeniden iki teatr oynadılar. Birincide «Gözyaşı» ile «Birinci teatr», ikincisinde
ise *Behtsiz Bala* ile «Millet Dostları»... Halg teatrdı oturmag kimi deyil,
facieli bir vagienin içinde özlerini hissedirdiler... Ereblinski, *Behtsiz Bala*'da
yumşag idi.

/imza/ Makariya (Nijni Novgorod) muhbiri

HE s. 65-66

Not : Azeri tiyatro yazarı Abdurrahim Bey Hakverdili'nin *Behtsiz Cavan* adlı eseri ile Namık Kemal'in S.H. Ahundova tarafından *Behtsiz Bala* veya *Bedbeht Bala* adlarıyla aktarılmış olan *Zavallı Çocuk*'u çoğu zaman karıştırılmaktadırlar. Y. A.

30 Sentyabr Bakû

«*Nicat* maarif cemiyetinin» dram hey'eti gət etmişdir ki, oruclug gurtardıgıdan sonra her hefte bir teatr taşaması verilsin. Oynanmağa aşağıdaki piyesler hazırlanmışdır : ... *Behtsiz Cavan*(?) .. *Veten*...

ATS s. 168

14 Dekabr Balahanı /Bakû civarında/

Nicat artisleri, N. Kemal : *Veten* /i oynamışlar/

ATS s. 175

14 Dekabr Tiflis

N. Kemal : *Behtsiz Bala*

Ata Bey : Ereblinski, Erblinski ilk dəfə bu rolü oynamışdır.

HE s. 283

1909

10 Mart Gence

Yerli teatr heveskârları, N. Kemal : *Veten*

ATS s. 183

27 Avgust /Bakû/

Morskoye sobranie zalında (solonunda) mah-ı mübarek Ramazan'ın yahnlaşmasına göre müsəlman dram artistleri mövge-yi tamaşaya goyacaglar *Behtsiz Bala*, *Yahud Medeniyyet Fedayisi*.

Halil Bey : Veli, Ta re : Mihaylova, Ayşe : Mslaskaya, Ata Bey :

Ereblinski, Nöker /uşak/ : Rızayev, Tabib : Serabski

Rejissor : Hüseyn Ereblinski

HE s. 107 ve ATS s. 195

30 Avgust /Bakû/ *İTTİFAQ* No : 199

Pencşenbe günü ahşam, Avgust ayının 7'sinde Morskoye Sobraniye'nin zalında (köhne Dumda) müsəlman artistleri terefinden *Sekine Hanım Ahundzâde*'nin tercümesi *Behtsiz Bala* faciesi ... tamaşaya goyuldu.. Bu facie kerrat ile mövge-yi tamaşaya goyulsa da idniye kimi bu tövr oynanılmamışdı. İkinci perdede Hamım Mslavskaya bir mertebede gözəl ve mehareet ile öz rolunu ifa etdi ki, hazirunun defeât ile algışlarına nail oldu. Üçüncü perdede yine Hanım Mslavskaya ve Ereblinski âşig ve me'suğeni o tövr gemli ve suzişli hâletini bir mertebede tebli gösterdiler ki, hazirun bi't-temam ağlaşmağa başladı. Hetta bir nefer /bir kişi/ o geder şiddetle ağladı ki, geşş elledi. Heğiğeten artistlerimizin bu defe gösterdikleri mehareet ve ustadlıg şayan-i tağdirdir...

/imza/ R. Y.

HE s. 108

23 Sentyabr /Tiflis/ *ZAKAVKAZYE*

Remezani bayramı yahnlaşdıgına göre Tiflis müsəlman halg universitetinin teatr bölmesi tamaşa vermeye hazırlaşır. Birinci olarag *Veten* dramı oynanacagdır.

ATS s. 197

4-5 Oktyabr /Tiflis/ *ZRİTEL*

Tiflis müsəlman dram heveskârları halq evində *Veten* dramını oynayacqlar.
Sıdkı Bey : K. Kerimof, İslam Bey : H. Köçerlinski, Zekiyyə : Yunis Ne-
rimanof, Rejissor : H. Köçerlinski.

ATS s. 198

5 Oktyabr Tiflis

Halg evi, yerli heveskârlar, N. Kemal : *Veten*
İslam Bey : Köçerlinski

ATS s. 199

12 Noyabr Tiflis

Gürcü zedegân teatri, Azərbaycanlı gənclər, N. Kemal; *Veten*
Sıdkı Bey : Kerim Kerimof
İslam Bey : H. Köçerlinski
Rejissorlar : Köçerlinski ve İsmail Hakkı

ÖTS s. 201-202.

30 Noyabr Lenkeran

Yerli heveskârlar. T. Bayramelibeyof'un təşəbbüsü ilə, *Behtsiz Bala*

ATS s. 203

1910

30 Aprel Bakü

Morskoye Sobraniye /salonunda/ iki nefer müsəlman şakirdi nəfə N. Ke-
mal : *Veten*
Guruluş : Kâzımovski

ATS s. 215

23 May Şeki

«Müştan cəmiyyəti», N. Kemal : *Veten*
Sıdkı Bey : Abdulla

ATS s. 218

18 İyun *HEBLÜLMETİN*

Gafqazlılar Məşhed'də teatr destəsi təşkil edip *Veten* dramını hazırlamışlar.
Başda Ağazadə adlı bir nefer cəhəltperest seyid olmaqla mövhumatçılar
tamaşaya mené olmuşlar.

ATS s. 220

19 Oktyabr Bakü

Artistçeskoye obşestvo /solonunda/ yohsul mekteb şagirdləri həyrinə N. Ke-
mal : *Veten*

ATS s. 227

16 Noyabr Tiflis

Zubalov adına halq evi, müsəlman heveskârları, N. Kemal : *Veten*

ATS s. 231

1911

26 Fevral 1911 /Bakü/ *ARI* No : 11

Cüme günü Mart'ın 4'ündə müsəlman dram artistləri tərəfindən müavin

rejissor Helil Hüseynof'un benefisinde olarak mövge-yi tamaşaya goyulacag meşhur facie *Veten*.

Bu facie üçün mehsus Osmanlı libasları hazırlanıp. Tamaşalı bir menzere gösterilecekdir. Faciede 50 nefer /kişi/ iştirak edecektir.

Rejissor : H. Ereblinski

HE s. 137

4 Mart Bakû

Morskoye Sobraniye /salonunda/ artist Helil Hüseynof'un benefisi, N. Kemal : *Veten*

Rejissor : H. Ereblinski

ATS s. 240

9 Mart Aşgabad

Dobrajanskinin sirkı, yerli heveskârlar, «Müzefferi» ve «Firudun» mekteb-lerinin heyrine Namık Kemal : *Veten*

İslam : Mecid Bey Efendiyev

Hanım : Eli Memmedof

Sıdkı Bey : Selman Esgerof

Abdulla Çavuş : Cefer Tahirof

ATS s. 241

? Mart Bakû

Artist Bağdadbeyof, N. Kemal'in *Gara Bela* dramını tebdil etmişdir.

ATS s. 243

28 İyul Batum

Buraya gelmiş Bakû artistleri Ebülfeth Veli'nin idaresi altında *Veten* dramını oynayıp Sohum'a getmişler.

ATS s. 256

28 Avgust /Bakû/ *YENİ İRŞAD* No : 1

Bakû aktyorlarından Ehmed Gemerlinski, H. Ereblinski ve Hanım Olenskaya ile beraber ahırlarda /son zamanlarda/ Garabağ'a getmişler. Bunlar Garabağ'da ... *Behtsiz Bala* /yı oynadılar. Ahali büyük ilgi göstermiş./

HE s. 143

ATS s. 259

26 Avgust Tiflis

Yerli müselman truppası, Namık Kemal : *Gara Bela*

Emir Ahşid : Bağdadbeyof

Hind imparatoru : Memmedbey Sıdıgbeyof

Husrev Mirza : H. Köçerlinski

Bahre Banu : Göyerçin Hanım

ATS s. 258

7 Oktyabr Bakû

Morskoje Sobraniye (salonu) müsüman artistleri, *Behtsiz Bala* ...

Ata Bey : H. Ereblinski

ATS s. 261

HE s. 145

9 Oktyabr /Bakú/ *YENİ İRŞAD* No : 33

Oktyabr'ın 7'sinde *Behtsiz Bala* oynandı... Behtsiz Bala faciesinin gehramanı olan Ata Bey rolünü oynayan Ereblinski güzel oynayırdı. Neden ise sehneye Atabey deyil, Ereblinski özü gelmişti. Zennimizce sehneye aktörün grimsiz (makyajsız) çımağı bir derecede onun meziyyetini itirir ve tamaşanın yüngül getmesine bais olur...

/imza/ H.

HE s. 145-146

28 Oktyabr /Bakú/ *YENİ İRŞAD* No : 50

Aşgabad'da teatr

Haman /bu/ Oktyabrın ahırında müselman aktörlerinden Hüseyin Ereblinski ve Ehmed Bey Gemerlinski, aktrisa Olinskaya Aşgabad'a gedip orada bir neçe piyesa mövge-yi tamaşaya goyacaglar.

/imza yok/

HE s. 149

ATS s. 264

1 Noyabr Göyçay

Sidgi Ruhulla buraya gelmiş ve yerli heveskârların iştiraki ile *Behtsiz Bala* oynanacagdır

ATS s. 265

6 Noyabr Krasnovodsk

Bakú'dan gelmiş artistler Noyabrın 6'sında *Behtsiz Bala* ve *Pulsuzlug/u* oynamışlar. Ata Bey'in rolünü H. Ereblinski oynamışdır. Artistler buradan Aşgabad'a getmişler. Tamaşaçılar arasında Ruslar, Ermeniler, Türkmenler ve Tatarlar var idi.

ATS s. 265

25 Noyabr (Heşterhan) *İDİL* No : 404*Krasnovodsk'ta Tatarca Teatr* /adlı yazıdan/

Krasnovodsk şehrinde Noyabr'ın 6'sında gece Obşestvennoye sobraniye'de müselman artistleri terefinden Ereblinski Efendi'nin teht-i riyasetinde müselmanca teatr oynandı. Tamaşaya birinci olarak Namık Kemal Beyefendi'nin üç perdeli *Behtsiz Bala* ve ikinci Hacıbeyof'un *Pulsuzlug* adlı eserleri goyuldu. Bu oyunda iştirak edenler : Gemerlinski, Yagubof, Ereblinski, Fetullayev, Bellubeyof (Bagdatbeyof olmalıdır G.M.) Ahundof ve Babayev efendiler ve bir de Olenskaya Hanım idi.

Hamı öz rolünü çoh diggetle ve ictihadla meydana getirdiler. Hususen Olenskaya Hanım, öz rolünü fövge'l-ade yahşı icra etdi. Zal dolu idi. Müselman gardaşlarımıza öz gardaşları terefinden icra edilecek tamaşada iştirak edenler Ecem, Türkmen, Lezgi, Tatarlar çoh artıg gelmişdiler. Rus ve Ermeniler de vardı. Hamı oyundan çoh memnun olup, te'sirlendiler. Teneffüs vahtı millî ecem sâzandalar çalıp ohuyurdular. *Behtsiz Bala* oynananda Türkmenler birbirine bahıp özlerinin yeddi sekkiz yaşındaki kızlarını gırh elli yaşlı gocalara verip cebr ve zülm etdiklerini çoh yahşı düşünüp : «ay gardaş bu oyun olsa da, olmuş ve olacag işleri görsetmekdedir» deyirdiler. Menim özüm ne geder köhnelik terefdârı olsam da, köhnelik terefdarları yanında hurafat olan danışıklardan bu oyunu yahşı görürem. Özümüzün mezlum gız-

larımıza etdiyimiz zulmü ve cebrleri gösterdikleri için defelerle bunlara teşekkür edirem. Ne geder ibret ve ne geder hegganiyyet, edaletsizliyimizi özümüze bildirip edaletçilik öyredirler. Mollalarımız yüz illerle saç saggal, buğ/bıyık/, sedeye, fitr, vacib, sünnet, deye, Altıbarmag ve emsalı ile başımızı çertseler de ne özleri ve ne biz bir şey bilmir ve anlamır ve fayda görmeyip galdığımız halda teatrdaki üç dört saat vaht içinde gösterdikleri ibretten ne geder faydalar meydana gelip, öyredenler ve öyredilenler ne geder savab tapacaklar ve cebr ve zulm edilen me'sume kızlarımızı ne geder cebr ve zulmden gurtaracak.

Eceba bizim millet ne vaht düşünüp ve bilir iken dinmez. Yoh, éle deyil iken, düşündürenlerimiz çoh iken. Hazır ise çoh şükürler olsun düşündürenlerimiz meydana geldi. İnşallah özlerinin işareleriyle çoh şeyleri bizlere bildirdiler. Béle bilip bildirenler yaşasınlar. İnşallah bir zaman geler hamımız düşünürük, pis işlerimizden tövbe ederik. Çünkü gedim zamanda Ereblerin bir pis adetleri vardı, kızları heddi-i bülüğe çatmamış telef edirdiler... İnşallah bu zamanede bize bildirseler belke biz de özümüzün pis adetlerimizden el çekerik. Yaşasın bilenler ve bildirenler. Hususen yaşasın Krasnovodskde teatr oynayanlar.

Hüsameddin İbn Hüseyn Hesenof

HE s. 150-151

1912

18 May İrevan /Revan/

İstanbul artistlerinden Osman Bey, Ali Fehmi ve Merziye Hanım yerli heveskârların iştiraki ile *Veten* tamaşasını oynamışlar.

ATS s. 292

26 May Vladigafgaz

Bagdadbeyof'un iştiraki ile *Gara Bela* /oynanmıştır./

ATS s. 294

18 Avgust Zakatala

Ermeni kilsesi mektebi, İstanbul'dan gelmiş Osman Bey Bektaşof ve Merziye Hanım'ın iştiraki ile *Zavalı Çocuk* ve *Dursuneli ve Balıbadı*. Néçe illerden beridir ki, burada birinci defedir teatr oynanır.

ATS s. 298

21 Sentyabr Bakú

Şehir teatri, «Nicat» artistleri. N. Kemal : *Veten yahud Osmanlı müharibesi*.

AMŞ s. 12, ATS s. 300

23 Sentyabr /Bakú/ *İKBAL* No : 168

...kéçen Cüme günü Bakú'da «Nicat Cemiyeti» terefinden *Veten* piyesasının mevge-yi tamaşaya goyulmasını görüp bir geder teselliyab oldum. İndi inanırım ki, müselman aktyorlarında da leyaget vardır. Müselmanlar da bir derece sehnelerinin tereggisile fehr edebilerler.

...Veten piyesanı hâlimize münasib piyesalardandır. Vetenin gehremanları bir igid ile bir hanım gızdır ki, birinci İslam Bey'in rolunu Ereblinski, digelerini Hanım Olenskaya oynayırdı, Ereblinski ifa eden İslam Bey'in rolü her ne geder cengüyâne ise de bir o geder de mehebbetperveranedir. Bu rolü

oynayan şəhərdə mütləq bir mehebbetpəverlik hissi olmalı idi. Lakin Ereblinski'də lazım olacaq gəder o hiss görülməyirdi. O ki, gəldi oyunun sair nöğtələrinə, müharibə olmasını çox gözəl oynayıp, uzun alğıslara nail oldu...
/imza/ H. G.

HE s. 161

2 Noyabr Bakü

Şəhər teatrı, «Nicat Cəmiyyəti» artistləri. N. Kemal : *Veten yahud Osmanlı müharibəsi*.

İslam Bey : H. Ereblinski

HE s. 168, ATS s. 303

4 Noyabr /Bakü/ İKBAL' No : 204

Sırağa gün Tağıyev teatrında «Nicat» mərif cəmiyyətinin teatr hey'eti tərəfindən *Veten* pıyesi oynandı.

...İslam Bey rolunu Ereblinski cənabları kəmalınca ifa edəbildi. Hərçənd bı gəder te'cil ilə danışdı. Ne etmək...

HE s. 168

23 Noyabr /Bakü/ İKBAL No : 219

Cüme günü Noyabr'ın 23'ündə Hacı Zeynelabidin Tağıyev teatrında «Nicat» mərif cəmiyyətinin dram artistləri mövge-yi tamaşaya gıyacaqlar : *Veten ve yahud Osmanlı müharibəsi*, drama 4 meclisde. Eser : Namık Kemal Bey, Tebdil edeni : Mirze Mehəmməd Ahundof. İslam Bey'in rolunu oynayacaq Hüseyn Ereblinski, Zekiyyə'nin rolunu oynayacaq Hüseyn Ereblinski, Zekiyyə'nin rolunu oynayacaq Melik Şahnezeryan, Şeyhülislam'ın rolunu oynayacaq Gəmerlinski, Rejissor : Hüseyn Ereblinski.

HE s. 170, ATS s. 305

26 Noyabr Bakü

Şəhər teatrı, müsəlman dram artistləri, Namık Kemal : *Veten ve yahud Osmanlı müharibəsi*.

İslam Bey : A. M. Şərifzadə, Şeyhülislam : C. Zeynalof

ATS s. 306

28 Noyabr /Bakü/ İKBAL No : 223

...Her ne gəder bu faciə təkrar bə təkrar oynanmışsa da yəne teatra gələnler çox idi. Təşəkkürlər olsun ki, bu ahır zamanlarda faciə və sair tamaşalar cəməatın rəğbətini gəzana bilmışlər...

Veten pıyesinin gəhremanı İslam Bey rolunu Abbas Mirze Şərifzadə oynadı. Zənnimizcə kəçənki *Veten* pıyesində İslam Bey rolunu oynayan cənablardan Abbas Mirze eskik oynamadı.

/imza/ H. G.

AMS s. 15

1913

4 Yanvar Bakü

Şəhər teatrı, Nicat dram artistləri, N. Kemal : *Ekber Şah Hindu ve yahud Gara Bela*. Tebdil : C. Bağdadbeyof

ATS s. 309

28 Yanvar Balahani

Artistler derneyi, şehir müsəlman artistləri, N. Kemal : *Mehebbet gurbanları*. Tebdil : S. H. Ahundova.

ATS s. 311

14 Mart /Bakü/

Bakü'də Ermeni insaniyyətperver cəmiyyətinin zalında müsəlman səhnəsinin dram artisti Hüseyn Ereblinski'nin iştirakı ilə mövqe-yi tamaşaya qoyulacaq müsəlman dilində Namık Kemal Bey'in əsəri *Behtsiz Bala*.

Halil Bey : S. Mensur, Tahire Hanım : Stepanova, Ayşe Hanım : Tamarina, Ata Bey : Ereblinski

HE s. 175

4 Aprel Balahani

N. Kemal : *Veten*, İslam Bey : A. M. Şerifzade

ATS s. 317, AMS s. 17

4 Aprel Balahani krujok zalında, dram artistləri məşhur artist Hüseyn Ereblinski'nin iştirakı ilə mövqe-yi tamaşaya qoyacaglar *Osmanlı müharibəsi*. Könüllü İslam Bey : Hüseyn Ereblinski

HE s. 176

14 Aprel Balahani

N. Kemal : *Veten yəhud Osmanlı müharibəsi*.

İslam Bey : H. Ereblinski

ATS s. 318

19 İyul Astara

Yerli heveskârlar, N. Kemal : *Veten*

ATS s. 330

11 Sentyabr /Tiflis/ ZAKAVKAZYE .

Müsəlman dram cəmiyyətinin sədri Y. Tahirof'un fəaliyyətə sayəsində bu il veriləcək tamaşaların güruluşu üçün Bakü'dən artist E. Veli dəvət edilmişdir.. Gələcək tamaşa isə Namık Kemal'in *Veten* əsəridir.

ATS s. 336

19 Sentyabr Tiflis ZAKAFKAZYE /tarix 22 Sentyabr 1913/

Arist Ebülfeth Veli'nin rejissorluğu ilə Namık Kemal'in *Mehebbet Gurbani* (esil adı Zavallı Çocuk'dur) dramı müvəffəqiyyətlə oynanmışdır.

Baş rollarda səhnəmizin ən güvətli artistləri çıxış edirdilər. Misal üçün Leypsig universiteti tələbəsi, keçmişdə müsəlman səhnəsində Köçerlinski adı ilə çıxış edən Kerimof çox istə'dadlı gənçdir və gələcəkdə böyük ümidlər verir. Digəri müsəlman səhnəsində ad qazanmış və artist Ereblinski ilə dəfərlə oynanmış Melik Şahnezeryan, nəhayət Gəfəzadə müsəlman səhnəsinin yaxşı artistlərindən rejissor Veli idilər.

/İmza/ E. Sultanof

ATS s. 336

4 Oktyabr /Tiflis/

«Tiflis Türk Dram Destesi» N. Kemal : *Akif Bey*.

Akif Bey : Kirmanşahlı, Dillüba : Terlan Hanım, Rejissor : Veli

ATS s. 338

11 Oktyabr /Tiflis/ ZAKAVKAZYE

Bu günlerde Kazyonni teatrda «müselman dram cemiyyeti» terefinden Türkçe'den tebdil edilmiş *Akif Bey* dramı oynandı...

Artistler çoh yahşı oynadılar...

Şübhesiz ki, bunun üçün yeni çağrılmış artist Veli'nin fealiyyeti ve enerjiyasına borcluyug.

ATS s. 339

1 Noyabr Bakû

Şehir teatri. «Sefa» artistleri, N. Kemal : *Veten*

İslam Bey : A. M. Şerifzade, Rejissor : C. Zeynalof

ATS s. 341

7 Noyabr /Bakû/ SEDÂ-YI HAKK

Noyabr'ın l'inde Tağıyev teatrında «Sefa» maarif cemiyyeti teatr hey'eti terefinden *Veten* piyesi oynandı...

Dramın gehramanı, veten yolunda heç bir fedekârlıgdan çekinmeyen veten ile beraber Zekiyye'nin mehebbetini reddetmekden âciz bir gelbde iki mehebbete yer verip ve her ikisini de ahıra kimi aparan İslam Bey'in rolunu ifa eden Abbas Mirze Şerifzade cenabları bir könülli zâbiti olduğu hâlde hem de Türk iken gedim Roma libasında (fesden savay) sehneye çımagla birinci nezerden rolun ehemmiyetini itirmişdi.

Birinci meclisde İslam Bey özünü şeytandan pis hesap ederken, ye'ni şeytan insanları aldatdığı hâlde, o ise bir meleği aldatdığı hâlde, hemin melek ile birinci defe görüşüp, hem de ayrıldığı ve ola biler ki ebedilik ayrıldığı öz meleğinden néce gedem kenarda durup, mehebbetini kenardan hem de kelme kelme deyip, bir defe ise yahın gelip Zekiyye'nin elini tutmağı, onu şaşmış gösterirdi. Güya nitg déyirdi.

İkinci meclisde yaralı Sıtkı Bey ile danışdığı başını çoh atırdı. Hâlbuki yaralı hareket göstermese, éybi yohdur ve göstermek istedikte feğət gaş gözlerle (mimika) göstermeyi me'lum idi...

/imza/ Tamaşaçı

AMS s. 18-19

1914

25 Fevral Balaham

Müselman artistleri, N. Kemal : *Akif Bey*.

Akif Bey : Bagdadbeyof, Dilrûba : Merziye Hanım, Selman Bey : Osman Bey, Rejissor : Osman Bey

ATS s. 359

11 Aprel Tebriz

Bektaşızade'nin nezareti altında *Zavallı Çocuk* oynanmışdır.

ATS s. 366

9 May Culfa

Buraya gelmiş Osmanlı Osman Bey ve Merziye Hanım'ın iştiraki ile *Akif Bey* oynanmışdır. Tamaşaçılar arasında çonlu Ermeni ve İran Culfası'ndan gelenilen olmuşdur.

Dilrûba : Merziye Hanım, Selman Bey : Osman Bey

ATS s. 373

13 May /Bakü/ *KASPI*

Lenkeran'dan bize heber verirler ki, bu şehere gelmiş müselman artisti Şerifzade Abbas, burada bir néçe tamaşa vermek fikrindedir... N. Kemal'in *Veten*, ...piyesleri oynanacaktır. Şerifzade Enzeli'de bir néçe tamaşa vermiş, hâsil olan mebleğin 20 faizi Enzeli hestehanasının heyrine köçürülmüşdür.

AMS s. 23

13 May Balahani

...artist A. M. Şerifzade buraya gelmiş N. Nerimanof'un *Nadir Şah*, Namık Kemal'in *Veten* ...piyesleri oynanacaktır.

ATS s. 373

23 May Lenkeran

Şehir, yay klubü, Abbas Mirze Şerifzade, yerli gençlerin kömeyiyle N. Kemal : *Veten*...

ATS s. 375

8 İyun /Kırım, Bahçesaray/ *TERCÜMAN*

May ayının 23'ünde Lenkeran şehrinin yay klubünde cenab Abbas Mirze Şerifzade terefinden ve be'zi Lenkeran cavanlarının iştiraki ile meşhur edib-i a'zam, şehid-i veten Namık Kemal Bey'in *Veten* ünvanlı eser-i ber-güzidesi mövge-yi tamaşaya goyuldu. Lenkeran yay klubunun vüseti oldugca küçük ve tengdir. Béle ki, yüz adam sığmaz ve bir néçe garışdan ibaret bir sehnesi var. Ona göre de artistlerin oynaması, hareket etmesi pek müşkül olur ve küçük bir perdesi var. O da delik deşik, köhne ve münderis. Tamaşa vaht-i muayyenden bir buçug saat sonra başlayıp, artist Abbas Mirze; İslam rolunda, Olenskaya; Zekiyye rolunda sehnedeki nümayan oldular... İslam Bey rolunu ifa eden cenab Abbas Mirze'nin çiyine /omuzuna/ saldığı eba onu çoh bed-terkib gösterir idi. İslam Bey kimi hemiyetli, gelbi veten ve millet hissi ile dolu bir gönüllü déyil, dilenci ve meflük bir dervişe benzeyirdi...

/imza/ *Ağabala Haşımhanof*

AMS s. 24

11 İyun Bakü

Artist Abbas Mirze Şerifzade dün İran seferinden gayıtmışdır. O, üç ay İran'da olup Reşt, Gezvin, Enzeli ve Tehran'da tamaşa vermişdir.

ATS s. 377

1915

11 Dekabr Şehir teatri, ahşam, «Sefa» cemiyetinin artistleri *Veten* evezine *Gacag Kerem*.

Kerem : H. Ereblinski

ATS s. 416

1916

8 Yanvar Bakü

Bakü şehri jandarm reisi guberniya jandarm idaresine yazdığı mektupda H. Ereblinski ve H. Serabski'nin siyasi cehetten é'timada layig olup olmadıkları hakkında me'lumat istemişdir.

(Az. DMA, F. 46, s. 2, İş : 197, v. 14)

ATS s. 421

Türklük Araştırmaları F. 10

13 Oktyabr Bakû

«Sefa» cemiyyeti, N. Kemal : *Zavallı Çocuk*

Ata Bey : H. Ereblinski, Tahire : Gülbahar Hanım, Ayşe : Gülsabah Hanım.

ATS s. 452

2 Dekabr Bakû

Şehir teatri, Hacıbeyof gardaşları müdiriyyeti, Bağdadbeyof'un benefisi, Namık Kemal : *Kara Bela*

ATS s. 455

5 Dekabr /Bakû/ SOVGAT

Dekabr'ın 2'sinde... artist Bağdadbeyof'un benefisinde Namık Kemal Bey'in *Kara Bela* adlı faciesi oynanırdı... Hosrov /Husrev/ Mirza rolunda olan Abbas Mirze Şerifzade hemişeki kimi bu defe de müveffeg oldu. Feget, Çehrever Banu'nun o odlu mehebbetine layig bir surette ve sima ile déyil, âşig olmalı bir libas géyinmeyi tercih etmiş idi ki, suretinden çok libasına ehemmiyet vermişdi...

AMŞ s. 40

1917

9 Mart /Bakû/

Mayılof teatrında müselman sehnesinin artistkısı Gülsabah Hanım'ın benefisine mövge-yi tamaşaya goyulacag *Veten*. Rolları ifa edecekler : Sıdkı Bey : Gernerlinski, Zekiyye : Gülsabah Hanım, İslam Bey : Hüseyin Ereblinski

HE s. 228, ATS s. 467

23 Mart /Bakû/ YENİ İKBAL No : 562

Teatr ve Musigi

Cüme günü, Mart'ın 24'ünde ahşam, Mayılof teatrında müselman dram artistleri tarafından Ereblinski'nin ve Gülsabah Hanım'ın iştiraki ile *Veten yahud Silistre* nam facie mövge-yi tamaşaya goyulacagdır. Müselman dram artistleri tarafından *Osmanlı müharibesi* cemaetin hahışine göre hürriyyet münasibeti ile mövge-yi tamaşaya goyulacag, ancag ahşam.

Hemin *Osmanlı müharibesi*'nde Bakû'nun meşhur dram artistleri iştirak edecekler. İştirak eden eşhaslar : artistika Gülsabah Hanım, artistler Hüseyin Ereblinski, Hacı Ağa Abbasof, E. Gernerlinski... Rejissor : Ereblinski

HE s. 228-229

24 Mart /Bakû/

Opera teatri, Ereblinski ve Gülsabah Hanım'ın iştiraki ile, N. Kemal : *Veten*

ATS s. 469

28 Aprel Bakû

Opera teatri, Namık Kemal : *Akif Bey*. İlk defe.

Akif Bey : H. Ereblinski, Dilruba : Gülbahar Hanım, Rejissor : Ereblinski

HE s. 229, ATS s. 473

15 May /Bakû/ YENİ İKBAL No : 304

Mayılof gardaşları teatrında düğence günü, May ayının 15'inde 1917'inci ilde müselman dram artistlerinden meşhur artist Hüseyin Ereblinski'nin iştiraki ile mövge-yi tamaşaya goyulacagdır *Namus* Facie 4 meclisde, eser edib-i şe-

hir Namık Kemal, Akif Bey'in rolunu ifa edecek Hüseyn Ereblinski, Dılrüba Hanım'ın rolunu ifa edecek Gülsabah Hanım...
Rejissor : Hüseyn Ereblinski

HE s. 229

ATS s. 474-475

4 İyun /Balahanı/

Balahanski krujokda müselman sabig dram artistleri terefinden meşhur artist Hüseyn Serabski'nin iştiraki ile mövge-yi tamaşaya goyulacag *Namus*.
Akif Bey : Ereblinski, Rejissor : H. Ereblinski

HE s. 230

/1917 başları ve Temmuz ayı/

/Hüseyn Guliyev'in H. Ereblinski ile alakalı hatıraları. Bunları ATS'nin yazarı Gulam Memmedli'nin isteği üzerine yazmıştır. Y. A./

Hüseyn Ereblinski ile tanışlığım 16'ncı ilin ahırlarından başlayıp 1918'inci ilin ortalarına dek çekmişdir. Sonralar ise tesadüfden-tesadüfe görüşürdik...

1917'ci ilin evvelleri idi. Hüseyn maddi cehetden hemişe olduğu kimi yene deörlug çekirdi. Başgaları artistlikden başga, bir péşe sahibi idiler de... amma Hüseyn ancag professional artistlik ile dolanardı. Be'zen yavan çörek béle tapmağa imkânı olmazdı.

Adetim üzre bir gün Hüseyn'ile geldim ve onu bir neferile söhbet eden gördüm. O adam gedenden sonra Hüseyn dedi : «Mümkün edebilseydim, bir tamaşa düzelderdim... *Akif Bey* adlı piyesi mene uzadı dedi : «Bunu Memmedeli getirip», «Onunla danışmışığ, belke bu eseri oynadıg ?» Bir iki güne hemen eseri ohudu ve çoh hoşuna geldi. Ağır bir facie idi. Dediğine göre o eseri hazırlamag çoh da çetin deyildi. Eserde dört nefer iştirak eden vardı. Bu hadiseden sonra Memmedeli Hüseyn'in yanına tez tez gelip gederdi. Onlar Akif Bey'i tamaşaya hazırladılar. Sehv etmiremse birinci defe Maylof teatrında oynadılar. Akif Bey rolunu Ereblinski, Esed Bey'i bir nefer uca boylu heveskâr, belke de Memmedeli Gayıbov, Süleyman Paşa'nı Elekber Süheyli, Dılrüba Hanım rolunu Lizina oynadı.

Tamaşa çoh müveffegiyyetli keçdi. Sonra hemin piyesi Sabunçu'da oynadılar. Orası da yadımdadır ki, tamaşadan Hüseyn'e çatan pulu mehle baggalına ve başga borclarına verdi, yene de borclu galdı.

1917'ci ilin İyul ayı idi. Hüseyn yene ağır veziiyyetde idi. Bir ahşam sohbet esnasında dedi : «Eger bir geder pul düzelde bilseydim Heşterhan'a gederdim, orada benim dostlarım var. Hususen Baykinler». ...evvelce Memmedeli Gayobof'u göndermek olar, o gedip her şeyi hazılayar, amma ne edesen ki, pul yohdur...» ... men de Heşterhan hevesine düşdüm... heştağ manat pul tapıp, ahşam Hüseyn'in yanına getdim ve pulları ona verdim. O, bu pulları haradan elde etdiyimi bilmek istedi, çoh da te'kid etdi, lakin men düzüni demedim. Sabahı meni Memmedeli'nin dalınca gönderdi. Men onu evinde tapmadım. Bir néçe günden sonra heber tutdum ki, Hüseyn ona 25 manat verip Heşterhan'a yola salmışdır. Bu hadiseden 10-12 gün sonra Hüseyn özüne, arvadı Asiya'ya ve mene geminin üst gatında bilek alıp yola düşdük... Heşterhan'a çatanda onu büyük hörmetle garşıladılar. Şeherde yaşayan Azer-

baycanlılar, Tatarı artistleri ve umumiyetle ziyalılar onu karşılamak için körpüye gelmişdiler... Memmedeli gabagcadan yerli heveskârları tapıp görülmüşdü... Heşterhan'da ilk tamaşa *Akif Bey* oldu. Bu oyunda Akif Bey rolunu Hüseyin özü, Esed bey'i Memmedeli Gayobof, Dîlrûba Hanım'ı Sara Baykine, Süleyman Paşa rolunuise Memmedgulu Elihanof oynadı. Tamaşa çoh müveffegiyyetli keçdi. ...Tamaşaçılar her defe perde düşende Ereblinski'ni sehneye çıkarıp algışlayırdılar. *Akif Bey* Heşterhan'da bir nêçe kere oynandı ve her defe teatr ağzına kimi dolu olurdu. *Akif Bey*'den sonra

... da oynandı...

Hüseyin Guliyev

HE s. 230-236

18 İyun /Bakû/ *AÇIG' SÖZ*

Nuha'da yeni teşkil edilmiş «Hürriyyet» adlı maarif cemiiyyetinin dram hey'eti bu günlerde *Veten* oynamışdır.

ATS s. 479

29 İyul /Astarhan/ *ASTARHANSKI' VESTNIK*

Müselman dünyasının meşhur tragiki H. Breblinski'nin gastrolu... Guruluş için 4 perdeli tragediya *Namus* ve «Böyük Sultan Süleyman yahud Avstira Macaristan ve Türkiyye müharibesi» adlı 5 perde, 7 sehneli tragediya hazırlanır.

18 Dekabr /Bakû/ *İTTİHAD*

Darülmüellimat zalında mektebin müellim ve kızları terefinden Sakine Hanım Ahundova'nun tebdil etdiyi *Behtsiz Bala* dramı ve özünün eseri olan «Gelin ve Gaynana» komedyası gadın tamaşaçıları için oynanmışdır.

Hemin dramda ve hem de komedyada iştirak iden kızlar istisnasız olarak öz rolarını büyük bir iste'dad ve meharetle oynamışlar. Tamaşaçı gadınlarımızın ruhlarında ne büyük ve ne senetkârane iste'dad olduğunu gösterdiler... Sekine Hanım'ın sehne aleminde göstermiş oldukları iğtidar ve mehareret, yazılarındaki sadelik ve semimiyyet gerçekten büyük bir teşekküre ve tegdire layıdır...

/imza/ *M. Hanım*

ATS s. 489

22 Dekabr Bakû

Şehir teatri, müselman aktyorları ittifağı, gündüz : N. Kemal : *Osmanlı müharibesi*... (oynanmıştır.)

ATS s. 490

1918

18 Mart /Bakû/ *İTTİHAD* No : 82

Cümle günü, Mart'ın 23'ünde Namık Kemal Bey'in *Namus* adlı meşhur eseri mövge-yi tamaşaya goyulacaktır.

Akif Bey'in rolunu Hüseyin Ereblinski ifa edecektir...

HS s. 240

23 Mart Bakû

N. Kemal : *Namus*

Akif Bey : Ereblinski

ATS s. 498

1919

24 May *Istanbul*Şark tiyatrosu, N. Kemal : *Zavallı Çocuk*

/Azerbaycan'dan Türkiye'ye temsiller vermek üzere gelmiş Azeri oyuncular tarafından oynanmıştır/

ATS s. 526

25 İyul /Bakü/ *AZERBAYCAN*Keçen gün hükümet teatrında... *Veten* piyesi tamaşaaya goyuldu. Aristlerden yalnız İslam Bey rolunda Abbas Mirze Şerifzade, Zekiyye rolunda Olenskaya, Abdullah Çavuş rolunda Mirze Ağa Eliyev bir geder müveffeg oldular.

AMS s. 57

16 Oktyabr Tiflis

«İttihad» adlı aktyorlar ittifağı teşkil edilmiştir. /Bu birlikteki aktörler, rejisörler sayıldıktan sonra repertuar da belirtilmiştir. Repertuarda *Akif Bey* de yer almıştır./

ATS s. 534

5 Dekabr Tiflis

Zubalov halg evi, «Azerbaycan teatr hey'eti», N. Kemal : *Veten* Sıdkı Bey : E. Salahlı, Rejissor : Nadir İbrahimof

ATS s. 537

1920

14 Mart /Bakü/ *AZERBAYCAN* /Rusça/ *İntigam* /piyesi hakkında/Üç gün bundan gabag Dövlət truppasının artistlerinden R. Kazakof, K. Kâzımzade ve aktrisa Lizina'nın benefisi üçün oynanmış yeni dramını ... öz müasirleyini itirmiş eserlerden hesap etmek lazım gelir. (*İntikam veya Kaplan Paşa* adıyla oynanan *Gül Nihal*'dir. YA)

Baş rollarda çıxış eden A. M. Şerifzade : Muhtar Bey, R. Sıdkı : Kaplan Paşa, A. Olenskaya : Polna Hala, Y. Olenskaya : İsmet, öz oyunları ile hususi parlag harekter yarattılar. Onların ifa etdikleri çetin rolların bundan yahşı olmasını /kimse/ gözlememeli idi..

/imza/ *Empe*

AMS s. 71-72

1921

Yok

1922

25 Aprel /Bakü/ *KOMMUNİST*D. Bünyadzade adına dram teatrında irtistlerden Süleyman Selimbeyof ve Möhsün Ceferzade Sen'ani'nin şerefine *Kaplan Paşa* (Namık Kemal'in *Gül Nihal*'i) adlı facie oynanacagdır. Tebdil edeni : Kâzım Ziya, Kaplan Paşa : Selimbeyof, Muhtar Bey : Möhsün Sen'ani, baş rejissor : A. M. Şerifzade

ATS, 2. c., s. 70

14 Avgust Hocend, *FERGANA*

Bakü'dan gelmiş Sıdkı Ruhulla'nın öz aktyor yoldaşları ile birlikde ...*Kaplan Paşa*... piyesleri oynadıklarını (heber veren gazet S. Ruhulla'nın keçmişde Özbek sehnesindeki hidmetlerinden faktlar gösterir.)

ATS, 2. c., s. 82

1923

16 Mart /Tiflis/ *ZARYA VOSTOKA*

Ş. Rustaveli adına teatrdə *Akif Bey* dramı oynanacagdır.

ATS, 2. c., s. 120

1924

26 Dekabr /Ordubad/ Eylis

Eylis'de yerli heveskârlar terefinden *Akif Bey* dramı oynanmışdır.

ATS, 2. c., s. 180

Kısaltmalar :

- AMS : Gulam Memmedli, *Abbas Mirze Şerifzade* (heyatı, yaradıcılığı ve fealiyetlerine aid senedler toplusu) Bakü, 1985 239-3 s.
- ATS : Gulam Memmedli, *Azerbaycan teatrının salnamesi* (I. hisse); 1850-1920, Bakü, 1975 580-4 s.
- ATS, 2. c. : Gulam Memmedli, *Azerbaycan teatrının salnamesi*, II. hisse; 1920-1930, Bakü, 1983 298-2 s.
- CZ : Gulam Memmedli, *Cahangir Zeynalov*; heyat ve yaradıcılığı haqqında senedler, Bakü, 1968 170-2 s.
- HE : Gulam Memmedli, *Hüseyn Ereblinski*; aktyorun heyat ve fealiyetine dair senedler mecmüesi, Bakü, 1967 288-2 s.

Bazı açıklamalar :

— Cedveldeki bilgiler birden fazla kaynakta aynen veya küçük bazı farklılıqlarla varsa, bunlar ayrı ayrı alınmamış, fakat her iki kaynak da olduğu gösterilmiştir.

/ / : İşareti arasında tarafımızdan yapılan ilaveler veya açıklamalar gösterilmiştir.

... : a) Konumuzla alâkalı olmayan kısımların çıkarıldığını gösterir.

b) Şiirlerle ilgili metinlerde alınmayan kısımları belirtir.